

EESTI KIRJANDUS

SISU:

- R. ALEKÓRS: A. H. Tammsaare teoste lõpplahendused.
M. REIM: Keelelisi küsimusi.
- H. KURRIK: Meie rahvustoitude hinnang balti kirjanduses
ja nende tõeline väärtus.
- ED. LAUGASTE: Kreutzwaldi muinasjutt „Lopi ja Lapi“.
- K. A. HINDREY: Eesti Kirjanduse Seltsi kirjanduslikud
auhinnad aastal 1912.
- O. LIIV: M. Metsanurk — Tuli tuha all.
- L. KRIGUL: O. Luts — Punane kuma.
- A. PALM: A. Traksmäe — Lühike Vabadussõja ajalugu.
- A. VASSAR: F. Linnus — Eesti vanem mesindus. I.
Eesti raamatute üldnimestik 1937. a. alates. 32. poogen.

N° 4

27. APRILL

1940

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

TARTUS

APRILL 1940

NR. 4

A. H. TAMMSAARE TEOSTE LÖPPLAHENDUSED.

1.

Kirjandusteose lõpetamise all võime mõista teoses midagi niisugust, mida kirjanik peab leidma, avastama või välja mõtlema n.-ö. viimse juhtumusena enne tavalist sõnakest: lõpp. On soovitatav, et sündmustik laheneks kõigi teoses ettetoodud asjaolude ja tegelaste iseloomude põhjal paratamatult, ja et tegevustik vaibuks loomulikult, kui kõik, mis öelda, on öeldud ja kui teose ideeline ja kujundiline sisu on ammutatud. Kuid sagedasti lõpetatakse ilukirjanduslikke teoseid mitmesuguste võtetega. Igal väljakujunenud kirjanikul on omapärane lõpetamise laad, olenevalt ta individuaalsusest, ellusuhtumisest ja kunstilisest credo'st.

Tammsaare teoste lõpplahenduste iseloomustamine valmistab suuri raskusi. Sest kirjanikul, kes esmajoones otsib inimest, on tihti tagaplaanile jääva sündmustiku kõrval nii suur tähtsus ka igasugustel küsimustel ja ideedel, et tuleb paratamatult jälgida ka nende lahendumist, kõnelemata saatuste korraldamisest teose lõpplehekülgedel.

Oma esimestes tähelepanuäratavamates jutustustes „K u r e s s a a r e v a n a d“ (1901) ja „K a k s p a a r i j a ü k s a i n u s“ (1902) maalib T. ainult naturalistlikke pilte. Neis puudub sündmustik ja idee ning valjemas mõttes ka kokkupõrge ja intriig. Viimasest jutustusest öeldakse, et seda võiks igavesti jätkata, nagu ka ükskõik kus kohal lõpetada ¹⁾). Midagi tammsaarelikku leiame juba siin kummagi teose lõpplahenduses. „Kuressaare vanades“ ütleb eit surevale Matsile, kellega nad alatasa riisu olnud: „Või pole me hästi läbi saanud? Oleme me iial teineteisele halba sõna öelnud?“ Ja peaaegu samu sõnu kordavad Laia Viiu ja Kaasi Tiina „Kahe paari ja üheainsa“ lõpul teineteisest

1) Fr. Tu g l a s, A. H. Tammsaare, 1919, lk. 14 jj.

lahkudes: „Või me siis riieldnud oleme, alati ilusti läbi saanud!“ Kõige inetuma tõsielu teisitinägemine ja ilusakskujutlemine mälestuses, „naturalismi vastumäng“ „unenäoliste hingeliigutuste tunnistamiseks ka kõige argipäevsemas inimeses, see on vaevalt tähelepandava salaukse lahtijäämiseks romantikasse“ — nii tõlgitsetakse seda lõpplahendust arvustuses ²⁾). See viitab juba T-le omasele kallakule tõsta teose lõpplahendusena välja inimese ürgloomuse mitmepalgelisus.

See „jaa“ ja „ei“ ühel ning samal ajal hakkab T. teoste lõpplahendustes allakriipsutatumalt domineerima alates „Vanadest ja noortest“ (1903), saades iseloomulikumaks jooneks kogu ta edaspidisele loomingle, kaasa arvatud ka suurromaanid. „Vanade ja noortega“ algab idee ja psühholoogia juhtiv osa. Peategelane Kaarel võitleb ja jõuab sihile — valmib uus maja, uus eluvorm. Kuid siis ta ise sureb, kurnatud ehitustöö pingutustest. See sureb, kelle osaks on elu, see jääb elama, kes peaks kaduma, — nii avastatakse teose põhiidee ja lõpplahendus, vahest siiski teravamasonaliselt kui autor ise seda sooviks. Noored ehitavad hooned üles, kuid surevad ise. Järehtulijad peavad ehitama uuesti, sest toad on vahepeal pehkinud. Nõnda ei saa elu iialgi valmis ³⁾).

Samasugust hoiakut ilmutavad kõigepealt nn. üliõpilasnovellid. Neist võib jääda mulje, et jutustus on lõpetatud tühja. Nii on nende lõpplahendusi tõlgitsetudki. „Pikkades sammudes“ (1908) on mehe ja naise nõrkused nii valdavad, et autor nende eritlusel mingisugusele järeldusele ei jõua ⁴⁾). On nii, et esineb motiiv, kuid sellele leiab tegelase enesesepuuriv pilk kiiresti vastumotiivi. Või on mõte — niikaua kuni selle hävitab teine vastupidine mõte ja saab — mõttetuset. Ja kui tõuseb mingi ideaal, siis olgem valvel: järgmisel lehepööramisele see võib puruneda. Seda teab kirjanik, niisugune on kord elu, niisugune on inimene; seda saavad alatasa teada ta tegelased, kes ise osutuvad sellisteks. Mis imet siis, kui autor lõpuks isegi ei tea, mis oma tegelastega peale hakata. Arvustus leiab „Pikkade sammude“ puhul küll võimalusi optimistlikumaks lõpuks, kuid mitte T.: ta ei lepita mõlemaid eksinuid ja langenuid, „ta lõpetab oma jutustuse parema meelega tühja. Ja see on tema muidu haruldase järjekindluse ja taktiga juhitud novelli ainus suurem nõrkus“ ⁵⁾).

2) G. Suits, A. H. Tammsaare tee ja töö, „Looming“ 1928, lk. 250 jj.

3) Fr. Tuglas, tsit. t., lk. 13 jj.

4) Sealsamas, lk. 17.

5) Sealsamas, lk. 17.

Siitpeale hakkavad kõlama T. „kurikuulsa“ pessimismi toonid. Mehe egoism ja kahtlus on nii suur, et isegi naise „kõik“ on mehele vähe, motiiv, mis hiljem („Tõe ja õiguse“ IV köites) saab lõplikuma kuju.

Põhitoonilt samalaadne on ka „Noorte hingede“ (1909) lahtine lõpp. Siin tehakse ka esimesi tasakaaluharjutusi: lõpp-lehekülgedest ei ole küll veel päris selge, et Aino ja Kulno saavad õnnelikuks, kui Õie kannatab, kuid eeldusi ja lootusi selleks on. Mõneski mõttes mõjub „Noorte hingede“ niisugune lõpp puhas-tavalt, iseäranis võrreldes järgmise teosega „Üle piiri“ (1910), kus põhiliselt sama probleemi lahendamisel kohtame päris lootusetut ummikut. Naine võib astuda üle piiri füüsilises mõttes, kuid mitte vaimses: ta ei suuda millegagi võita mehe usaldust. Õnnelikud võivad olla ainult need, kes laste kombel on ebateadlikud, — kuid nende õnnigi on siis laste kombel ebateadlik, öeldakse. Ühtlasi peetakse seda lõppu haruldaselt tühiseks⁶⁾.

Nimetatud teoseis, samuti ka jutustustes „Uurimisel“ (1907) ja „Kärbes“ (1917) kujutab T. ainult seda tundmuste ja mõtete protsessi, mis sündmustikuga kõrvu edeneb. Sündmustik ise toimuks nagu väljaspool teose piire. Õigupoolest ei „sünnigi“ neis jutustustes midagi, sellepärast jäävad nende lõpuks n.-ö. ebamääraseks. T. ei usu teosse: kui mõtegi ei pea paika kuigi kaua, kuidas võib siis püsi olla teol? Tunnetus, millele ta hiljem, kahjuks, truuks ei ole jäänud.

2.

Tammsaare areneb küpseks kunstnikuks ja hakkab ilmutama meistriteoseid. Lämmatavalt tulvil probleemidele ja sügavale psühholoogiale tulevad juurde elavad inimesed, põimuvad paljud intriigid ja areneb keeruline sündmustik. Nende teoste⁷⁾ lõpp-lahendused, milles on olulisi elemente eelmiste omadest, on leitud väga mitmepalgeliselt. Esineb lõpetamisvõtteid, mida saame — küll ainult teatud ühte vaatenurka silmas pidades — eristada isegi teoste järgi, olgu siis üksikult või rühmiti. Nii on T. loomingu, puht-välist vormi silmas pidades, teoseid, mille lõpetamisel autori kunstikavatsuslikku kätt liiga selgesti tunda on ja kus ta sündmustiku lahendab mingi pöördelise looga: „Kõrboja peremees“, „Blu ja armastus“, „Ma armastasin sakslast“ (samuti ka ehk „Tõe ja õiguse“ II ja IV köide ja mõni muugi teos).

6) Sealsamas, lk. 20.

7) Käesolevas kirjutises on jälgitud ainult jutustavaid teoseid.

Just nende romaanide lõpplahendused on kõige enam esile kutsunud soove ja arvamusi.

„Kõrboja peremehe“ sündmustikulist ülesehitust arendatakse otse tragöödialikult: Anna võitleb Villu pärast ja jõuab juba lähedale oma ideaalile, kui tuleb ootamatu kokkuvarisemine. Anna oleks oma ettepaneku pidanud tegema siis, kui Villul alles teine silm peas ja mõlemad käed otsas olid. Nüüd aga tunneb Villu, et ta on jäänud hiljaks, niisugune on ta veendumus, sinna ei ole midagi parata. Oma uhkuses ei leia ta enam muud pääseteed, kui teha „esimene mehetemp“ oma elus — minna surma. Katku Villu on võidelnud oma võitlused nagu Kaarelgi „Vanades ja noortes“, kuid oma võidu vilja ei saa ta ise maitseada; selle pärib ta poeg. Villu surmani on sündmustik arendatud otse raudse järjekindlusega ja paratamatusega: Villu iseloomu juures ei ole teissugune lõpplahendus võimalik. Kuid pärislõpp, leitakse⁸⁾, kaldub romantismi: Anna jääb nii-öelda igavesti truuks Villule, ta ei otsi uut elujõulist meest Kõrbojaleperemeheks, vaid hakkab kasvatama Villu ja Kõrboja sauna-Eevi poega. Selline lõpplahendus tundub realistliku käsitluslaadiga teosele ebasobiv, hoolimata sellestki, et oleme Annat õppinud tundma kui erandlikku inimest.

Selle romaaniliigi peamise esindaja „Elu ja armastuse“ lõpetamist palja „looga“ nimetatakse otse jubedaks⁹⁾. Teoses pörkuvad kokku kaks diametraalselt vastakat elustiili. Irma abielu Rudolfiga lõpeb õnnetult, ja Eedi, noormees Irma keskkonnast, laseb armukadedus- ja vihahoos maha Rudolfi. „Lõpu kiired romantilis-kriminaalsed sündmused peavad lihtsale loole andma suurema mõju ja näitama armastuse imesid“¹⁰⁾. See T. loomingus kõige sündmustikulisem ja kavatsuslikum lõpp jätab rahuldamatuse mulje: kogu teose vältel unustatud Kalmu Eedi tuuakse keerdsõlmede lahendamiseks viimastes peatükkides uuesti esile¹¹⁾. Edasi — Irma võttis mürki, kui Rudolf ta maha jättis — see pidi olema suur armastus. „Mina armastan ju ainult teda,“ s. o. Ikkat, ütleb Irma veel teose eelviimasel leheküljel. Seda pahem on siis lõpp: juba järgmisel leheküljel manitseb ta Eedit, et see ennast üles ei annaks: „Kallis, tee seda nende roo-

8) A. Kivikas, A. H. Tammsaare „Kõrboja peremees“. „Looming“ 1923, lk. 72 jj.

9) H. Raudsepp, A. H. Tammsaare „Ma armastasin sakslast“. „Looming“ 1935, lk. 1150 jj.

10) H. Paukson, A. H. Tammsaare „Elu ja armastus“. „Looming“ 1934, lk. 1071 jj.

11) A. Oras, Romaan 1934. aastal. „Looming“ 1935, lk. 295.

side pärast, mis ma tol korral maast üles võtsin.“ Nii ütleb Irma, kuid ka mitte rohkem, mis olekski juba õige ebausutav. Samuti võib äratada kahtlust see, et agoonias mees suudab veel kirjutada sedeli, mille järgi politseil jääb oletada enesetapmist.

Veel kord proovib T. oma teost lõpetada nii, et autori kavastav käsi on lugejale alasti tajutav. Romaanis „M a a r m a s t a s i n s a k s l a s t“ nähakse tendentsi ja lastakse eestlasel piinlikult puudutatud tunda — paljastatud rahvuslasena¹²⁾). Ometi tuleb nimetatud romaani võtta eeskätt armastusromaanina à la Ham-suni „Viktoria“. Selle lõpp kujuneb õnnetuks: korporant Oskar jääb kadunuks, kui on saanud oma surnud armastatu kirja, milles see pihib oma armastust Oskari vastu. T. armastusjumal on otse deemonlikult verejanuline, ta kättemaks on hoopis vähem õigus-tatud kui näit. Goethe Gretcheni puhul. Kuid Oskari kadunuks-jäämine ei ole romaanis küllalt põhjendatud — noormehe enese-tapmine lühiajalise platoonilise armastuse pärast. Liiatigi sai Oskar enesest ju nii hästi võitu Eerika abiellumise puhul. Õnneks piirdub see ainult vihjetega raamjutustuses (teose eessõnas), milline asjaolu mõnevõrra pehmendab.

Mainitud romaanidel, mis parimal kujul esindavad T. teoste kunstikavatsuslikku lõpplahendust pöördelise loo abil, on ühesugused hüved ja puudused. Autor algab reaalselt ja üpris elu-lähedaselt: lugeja elab end n.-ö. tegelastesse sisse, elab kaasa nende ettevõtteid ja juhtumusi ja arutab koos nendega kõiki või-malikke mooduseid ja lahendusi kirjaniku kõikenägeva pilgu juhtimisel. Kirjanik laseb lugeja enesele liiga lähedale ja selle tulemusena me lõpul muutume kriitiliseks, tajudes mingit vöö-rast suunda. Autor ulatab lugejale sõrme, see aga haarab kogu käe. Midagi on korrast ära distantsiga: me ei taha leppida, et teoste lõpul autor oma tegelased juhib eemale meie mõju- ja võimupiirkonnast.

3.

Suurromaan „Tõde ja õigus“ viie köite lõpplahendused äratavad rohkem mõtteid kui soove. „Tõde ja õigus“ on eepos, mille üksikudki köited haaravad pikemat ajavahemikku ja laiemat tegelaskonda kui muud Tammsaare teosed. Iga selle eepose köide on romaan omaette, omapärase ainstikuga ja sündmusti-kuga. Neist igauks tingib ainulaadse lõpplahenduse, mida oleks raske paigutada mingisse liiki isegi puht-väliste võtete järgi,

12) H. Raudsepp, tsit. k. jm.

nagu võisime seda osalt teha eelmiste puhul. Oma üldiseloolumult seisab „Tõe ja õiguse“ iga kõite lõpp üksikuna, kuid sündmustiku käigu ja ideoloogilise arenduse pärast peab neid jälgima üheskoos ja ajalises järgnevuses.

Kõige õnnestunumaks tuleb pidada „Tõe ja õiguse“ I kõite lõppu. Monumentaalne teos on saanud monumentaalse lõpu. Siin ei ole mingit võtet ega lugu, vaid lõpplahendus moodustab romaani eelmise osaga ühe orgaanilise terviku. Lugemise lõpetamisel on tunne, nagu oleks seistud kevadisel suurvee-ajal jõe kaldal ja vaadeldud laiade veehulkade aeglast voolamist — hommikust õhtuni. Ja mis „lahendust“ võidaksegi soovida teosele, mis haarab 25-aastast ajavahemikku? Me ei mõtle mingisugusele poolleijäävale probleemile ja talupojatraagikale, mis tekib sellest, et ei leita talule meessoost pärijat ja töö jätkajat¹³⁾. „Tõde ja õigus“ I on veerandsada aastat elu, võitlust maaga ja tõe ning õiguse otsimist — neid küsimusi ei lahendata ju mingi „võttega“. Sündmustiku seaduspärasest lahenemiskäiku hakkame mõistma juba varakult, ammu enne sajandat lehekülge teose lõpust. Kõik tuleb siin paratamatult, nagu kirjutab ette elu. Senise tõe asemel hakkab Andres taotlema õigust Pearult õpitud kõveruste abil ja kalgistub hingelt. Võitluses maaga jääb ta alla, sest romantilise unistajana on ta oma jõude ülehinnanud ja valesti arvestanud. Andrese lapsed ei tule kaasa, nad ei taha mätta oma elu Vargamäe soodesse ja rabadesse, nad unistavad elust mujal, kus kergema vaevaga saaks igapäevast leiba. Liisi läheb Joosepiga, Maret Sassiga, Indrek linna ja noor-Andres kroonusse. Andrese liisuvõtu järel on Vargamäe hooneis otsekui surnu valvata. Niisuguse meeoleoluga lõpeb kogu teos: kõigil oleks nagu valvata midagi, mida enam olemas ei ole või mille olemasolusse enam ei usuta. Teose lõppleheküljel kujutab Andrest, ihult ja hingelt väsinud meest, lohutust otsimas pühakirjast. Kuigi pessimism on otse süstemaatiline, oleks teosele harmoonilisemat lõppu raske kujutella.

„Tõde ja õigus“ II, mis väliselt küljelt vaadates esindab ainulaadset lõpetamisvõtet, asetab meile kõigepealt lahendada küsimuse: kus asub teose raskuspunkt? Tegevus selles romaanis on väheütlev ja isegi anekdootiline. Igapäevase elu askeldustes ja tegevustikus väljenduv oluline sisu koondub kõnelustesse. Valjult võttes pole „Tõde ja õigus“ II üldse mitte romaan, vaid pigemini memuaaride kogu. Kuid midagi seob neid üksikmälestusi

¹³⁾ Vrd. P. Hamburg, A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ II. „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 453—459.

siiski — Indreku (ja teiste tegelaste) ellusuhtumuse, eneseteostuse ja jumala otsingud. Siia asetaksimegi raskuspunkti ja neile küsimustele tahaksimegi siis eeskätt oodata mingit kostust ja lahendust. Romaan kujutab Indreku elu ja arengu üht lõpetatud faasi — kolme aastat Mauruse gümnaasiumis — ja teose lõpp peab viima Indreku otsingud mingi kindlama seisukohani. Seda tahaksime vähemasti oodata. Kuid „Tõe ja õiguse“ II köites — vist esimest korda kogu T. loomingus — põrkame jahmatavalt kõigi tõdede ja veendumuste relatiivsuse ja püsimatuse vastu. Sest selle romaani lõpp kajastab selgemini kui miski muu T. elukäsituse mitmepalgelisust ja laadi. Midagi võidakse heita kõrvale, aga temast ei saada täiesti lahti; midagi võib olla käes, aga ometi ainult poolikult; täiesti kätte ei saada isegi eitamist. Indrek näeb oma ümber paljusid otsimas: üks, kes 30 aastat asjatult on taevast otsinud, on nüüd vana, nüüd otsigu seda teised; teine, kes näitab, et siin maailmas pole muud kui viletsus, vaesus ja hädad, mida ei tule parandama ei jumal ega inimesed, jne. Siis sureb Miralda, ja nüüd on Indreku kord hüüda oma jumala poole: „Tee närbunud lõhnast värske lill, tee lõhnavast nimest elus inimene. Tee, kui sa oled...!“ Aga ka Indrek näeb, et ta jumal ei tee midagi, ta ei ole teinud ei seda ega teisi maailmu, ei ka inimest — selle on teinud arenemine, mis tuleb üle sauruste. Jumal ei ärata surmast Indreku kustunud tähte, nagu ta ei ole üles äratanud ka Laatsarust. Miks? „On ainult üks vastus: sind ei ole, sind pole olnud ja sa ei tule.“ Jehoova on läinud sauruste teed. Niisuguse uue suure veendumusega ja tõega peab Indrek välja minema Mauruse majast, kuhu ta kolm aastat tagasi tuli lapselikult siira usuga. Kuid veel lahkumispäeva õhtul peab ta loobuma sellest samast uuest iseenesest ja ütlema jalutule Tiinale: „Aga jumal elab, kindlasti elab ta.“ Oma kurbust ja valu unustades loobub ta oma südameveres tõusnud tõest nutva lapsukese pärast. Lohutada viletsat ja õnnetut — sellest suuremat ei võinud teha isegi jumal. Nii lühike on Indreku uue tõe eluiga. Sest kui tõde jääb teooriaks, mida elus rakendada ei saa, siis pole see enam mingi tõde. Elu näol murrab sisse uus — olupoliitiline loobumine iseenesest ligimese heaks, niisiis päris reaalne eesmärk. „Tõe ja õiguse“ II on küll troostitu, kuid Indrek rabeleb katsumustest läbi ja lõpetab isegi „julge akordiga, millele Tiina saatus kaasa kõlab“¹⁴⁾. — Ideeliste seisukohtade vallutamine on romaanis seotud välise sündmustikuga, milline lahendub oma-

¹⁴⁾ D. P a l g i, Eesti romaan 1929. a. „Eesti Kirjandus“ 1930, lk. 97 jj.

pärase ja niihästi T. loomingus kui ka kogu eesti kirjanduses ainulaadse võttega: halvatud tütarlaps terveneb ootamatult suure meeleliigutuse, usu ja armastuse läbi. Nähtus, mille tõelikkuse üle võidakse vaielda; kuid üldiselt tuleb seda romaani lõppu pidada „kompositsiooniliselt hoorikkaks ning hästileitud situatsioonide tõttu värskeks ja meeleolult paeluvaks“.

„Tõe ja õiguse“ III köite kohta on öeldud, et meie kirjanduses ei ole vist süngema lõpuga raamatut kui see ¹⁵⁾. Linnas lastakse maha hulk inimesi, nende seas ka vanahärra Bõstrõi: mõned soldatid lasksid rahvahulgast üle, et mitte tabada „süüdlasi“, ja nii sattus üks kuul otse südamesse — süütule. Kristi uputab enese, kui kuuleb, et ta isa on nuhk. Revolutsionäärid Attila ja Meigas kaotavad elu ja romaani sündmustikuline luustik — revolutsioon — ise nurjub. Vargamäel lastakse maha Ants (nagu „Rahaaugus“ samade sündmuste puhul samanimeline tegelane peksetakse surnuks), Andres saab mõisas 15 hoopit ja Indrek annab Marile mürki, et päästa teda piinadest. Veel kord, nagu kõigi heade ettevõtete nurjumise kuhjumiseks, tuuakse ette Andrese asjatu töö Vargamäel: maast kerkivad uued kivid, kraavid vajuvad kinni ja sillad porisse. Andres neab ära oma jumala, kes näib nagu irvitades öelda tahtvat: tehke head, siis tasun ma kurjaga, sest meil algab XX sajand.

Kirjanik on Andrese jumalaneedmis-loos ennast situatsioonist hukutada lasknud ja jälle kord võib-olla „suu liiga täis võtnud“. Sellest hoolimata haarab meid Andrese hiiobliku omandusõiguse väljatõstmine: Andresele on naine ja lapsed otsekui mingisugused asjad, nende õnnetusele vaatab ta kui enese isiklikule kahjule, mitte aga kui niisugusele, mis ka asjaosalist ennast kuidagi võiks riivata. — Teose sünges põhitoonis idaneb siiski uus lohutust-toov tõde, mis on Indreku otsinguile loomulikult-jätkuvaks ja antud köitele lõpetavaks lüliks. Nagu II köite lõpul, nii ka siin leitakse elumõttena ligimesearmastus ja ennastsalgav ohverdumine kaasinimese heaks, mis oma lihakssaamisenäitab Mari surma. Kuid põhjusega leitakse, et „kogu see romaan on irooniast, skepsisest, pessimismist ja kõigi tõdedega mänglemisest nõnda läbi sööbinud, et me ei julge veenduda Indreku viimases tões ja õiguses“ ¹⁶⁾. T. puhul peame seda alati arvestama, kuid Indreku meelekindlus ja vaprus rasketel aegadel mõjub kergendava ja optimistliku tuuletõmbusena ¹⁷⁾.

15) Ed. H u b e l, Eesti romaan 1931. aastal. „Eesti Kirjandus“ 1932, lk. 107—123.

16) Sealsamas.

17) Vt. D. P a l g i, tsit. k.

III köite lõpplahendus on orgaanilisemalt liituv kui II oma, meenutades I köite lõppu. Oma eriskummalise lõppmotiivi poolest seisab seegi teos T. loomingus üksikuna.

Eepose IV köide kujutab Indreku abielu, mille purunemist kuulutavad teose lõpposas viis revolvriripauku, otsekui ennustades hilisema „Elu ja armastuse“ lõpplahenduse lugu. On selge, et teos, mis nii kindlasti toetub tõsielu põhjale nagu „Tõde ja õigus“ IV, lubab niisuguseid võtteid kasutada ainult ääretu ettevaatusega. Ongi leitud, et romaani lõpp-stseen (Karini surm trammivaguni all) ei too lahendust probleemisse üldse ega peategelaste Indreku ja Karini suhetesse. Pealegi viivat see lõpp eriteldava küsimuse ootamatu võttega senisest hoopis uuele tasemele, missugune võte ei saa olla rahuldav ei kompositsiooniliselt ega sisuliselt¹⁸⁾. Tõesti, Karini tulistamine Indreku poolt ega õnnetus trammivaguniga ei lisa midagi uut probleemile. Kuid see ongi ainult väline sündmustik, millest laskmisel on vaid otsekui sanktsioneeriv osa probleemi varem-otsustatud lahendusele. Lõpplehekülgede stseenid korraldavad vaid tegelaste n.-ö. välise olukorra.

Revolvririst tulistamine, nagu surmgi, on meie kirjanduses julge asi. „Elu ja armastuse“ puhul me võtame seda kergemalt, kuid silmas pidades „Tõe ja õiguse“ IV köite kaalu ja Indreku kaju elulisust, seame üles valjemaid nõudeid. Peame aga otsekohe ütleva: läbi kolme köite on meid selleks ette valmistatud. Indrek on järsk ja metsikult lõkkelelööva vihaga, teame seda juba ta koolipõlvest. Poisikesena Vargamäe kartulipõllul visatud kivi märgib Indreku saatuslikkude juhuste rea esimest liili. Selle tulemusi näeb ta arenemas II köites, selle vilja lõikab ta III osa lõpus ja see saabki IV köites süütesädemeks kõigele plahvatavale. Nende juhuste ja Indreku iseloomu valgusel tuleb vaadelda ka romaani IV köite lõpetavaid sündmusi.

Millised on Indreku teo motiivid? Indrek annab Karinile vabaduse, aga ta leiab varsti, et ta ei suuda seda naise suurt vabadust kaua pealt vaadata. Ta läheb ehk kadedaks ja siis ehk ei oska enam keegi öelda, mis võib juhtuda. Ta lahkub võitlusväljalt, seljakott seljas. Sisuliselt on probleem siin lahendatud. Siis satub ta teele teine suur juhus, sõna võõrastele kõrvadele, tuleb jooanud Vesiroos oma tähendustega: sinivatt ja revolver. Indrek pöördub koju tagasi, et võtta kaasa revolver, mille ta oli maha unustanud, — et ei juhtuks õnnetust. Ta hiilib trepist üles

18) M. Sillaots, A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus“ IV. „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 32—34.

ja vajutab uksekäsiraua maha järsku, sest ta tahab majas vaikselt ära käia. Kummaliselt laseb end kaksipidi mõista ta enesega-kõneldud lause: „Siis teeme seda nii“ (s. t. järsku) ja „Mängime oma mängu lõpuni.“ Indrek näib ilmsesti lugeja ja kirjanikugi eest midagi varjavat, kuigi ta, teiselt poolt, jahmunult tagasi põrkab, kuuldes toast Karini kiljatust, kes seal viibib Rõneega. Naise küsimuse järel: „Keda sa nüüd tapma lähed?“ tuleb kõik „peadpööritava kiiirusega“. Karini vihje ema surmale on muidugi üks suur motiiv. Ka lugeja ei kahtle, nagu Indrekki, et kui poleks räägitud neid sõnu, siis ei oleks vaja olnud temasuguse rahuliku inimese üle kohut mõista. Kuid võima ja tahtma vahel on jälle kord vahe. Teo tõelised motiivid peituvad sügavamal, kui Indrek isegi arvata oskab — nende paljastamisest laveeritakse osavalt mööda. Enda arvates polnud Indrek naisele põrmugi kuri: „Minu naine on ju igapidi, majanduslikult ja kõlblikult, iseseisev inimene, kuidas võisingi ma temale ta eluviisi pahaks panna. Et ta aga mulle nõnda ütles... siis...“ See sissetreenitud hoiak, nagu nägime, ei pea kaua vastu, kui oma naise, õigemini oma naise keha peale mõeldakse. Indrek motiveerib oma tegu tema usalduse kurjastipruukimisega naise poolt. Pihitumusega ema surma üle oli ta Karini teinud oma lunastajaks ja õnnistegijaks. Teda ärritab mõte, et naine, kes ta usaldust väärt ei ole, tahab teda veel teinegi kord lunastada ja teise mehe juuresolekul Indreku pisaratega-kastetud patutunnistust kergemeelselt naeruks panna.

Saatuse on varemgi T. teostes inimestega mänginud, veeretades nende tee juhmikstegevaid juhuseid ja vapustades nende sisemuse rusuhunnikuks (näit. Liivamäe Mardi rahaauk, millesse upub ta tütar; Katku Villu õnnetused; „Tõe ja õiguse“ II osa lõpus Indreku usk ja selle kiire hävimine, jne.). Kuid romaani IV köite lõpp seisab selle poolest T. loomingus otse üksikuna, et nii oluliselt ei ole saatuse ja juhuse toonid kuskil kaasa kõlanud kui siin. See ongi, mille poolest „Tõe ja õiguse“ IV osa lõpp nii oluliselt lahku läheb „Elu ja armastuse“ ebaorgaanilisest lõpplahendusest. Lõpp-steeni vägivaldne juhuslikkus ei ole kergekäeline *deus ex machina*, vaid kuulub asja juurde. Sama mõttetu juhus, mis sundis Lord Jimi hüppama ja mis Bosinney'le tõi lõpu Londoni udus, teeb otsa peatus hirmus ja kirest pimestatuna jooksvale Karinile, naisele, keda teost lugedes oleme hakanud armastama.

Ja veel — Indrekule oli tarvis uut usku. Siin alles näidatakse, mil viisil naine saab lõplikult võita mehe usalduse. T. lahendab

siin küsimuse julgemalt ja resoluutselt, võrreldes üliõpilasnovellidega. Ainult naise surnukeha võib olla mingiks veenvaks tõendiks naise armastuse kohta. Ja ainult see võib Indrekut välja raputada põikpäisest, paberlikust ja mõttetust tõest: „Naine, inimesed, kes üheskoos saavad kurjategijaiks, peavad lahku minema.“ Jälle kord näitab elu (nagu II köiteski) kiires tempos oma üleolekut ajuspekulatsioonidest. Kuid uue teadmise hind teeb teadmise mõttetuks — on lõplikult hilja. See hilinemine, märkigem siinkohal, on T. teoste lõpplahendustes mitmelgi puhul saatuslikuks teguriks („Kõrboja peremehes“, „Tõe ja õiguse“ II köites jm.).

„Tõe ja õiguse“ IV osa lõpu ainulaadseid ja võrratuid voo-rusi ei suuda kuigi palju vähendada asjaolu, et protsessi kirjeldus, nagu väidetakse, ei ole kokkukõlas meie seadustega ning kohtupidamiskorraga¹⁹⁾. T. on Indreku suhtes liiga hell, mis puutub kohtulikku karistamisse. Seik, millest suurel määral on tingitud õnnetus Kariniga.

Välja arvatud Indreku viimane tõde ja veendumus Karini armastuse suhtes, on romaani lõpp meeleolult masendav. Ka kõrvaltegelaste abielud lahenevad õnnetult. Üldiselt jäädakse ootama mingit lohutavama sünteesi leidmist tõe ja õiguse otsinguil sellegi kõite lõpul, niisiis järke²⁰⁾.

„Tõe ja õiguse“ V kõite lõpult ootaksime topelt-funktsiooni: üks, mis lahendab V osa, ja teine, mis viiks kogu viie kõite tõe ja õiguse otsingud mingile ümmaramale lahendusele. „Tõe ja õiguse“ eelmised kõited (II, III, osalt ka IV) lõppesid kuidagi katkendlikult. Kuigi üksikute osade lõpul ei oleks saadud tõestada tarvet romaani jätkamiseks, jäi selleks ometi alati võimalusi, sest paljud küsimused jäid otsekui poolele lahendus-teele. Romaani V köide näib lõppevat suuremas rahus ja kindl-lamas meeles. Ja see ei ole ainult lõpumeeleolu, n.-ö. „harmoneeritud akord“²¹⁾.

Pearu ja Andres, Vargamäe patriarhid, surevad — vanadega on loomulik lõpp. Enne surma näeb Andres oma elu suursoovi täitumist: Vargamäe jõgi lastakse alla. Indreku kaudu on temal küll ainult rohkem tegemise rõõmu sellal kui teistel peamiselt saamise rõõm, kuid nüüd võib Andres rahunud surra, sest ta silmad on näinud Issanda õnnistust. Mõlemad naabrid on haudunud

19) Fr. Tuulas, Eesti romaan 1932. „Eesti Kirjandus“ 1933, lk. 49—61.

20) Sealsamas.

21) Vrd. D. Palgi, Eesti romaan 1933. „Eesti Kirjandus“ 1934, lk. 58—77.

igavikumõtteid: Pearu on püüdnud seda teha diplomaatiaga, hea partiiga ja pankuri kombel, Andres — rohkem oma isikliku käetööga. Kuid nüüd kujunevad naabrite arusaamised tõest ja õigusest hoopis erinevaiks seniseist. Pearu veendub, et tõde on kuidagi teisiti, kui tema seni on püüdnud, ja ka Andres leiab, et tõde on muus kui isikliku õiguse nõudmises ²²⁾). Pearu ja Andres vahetavad oma „õigused“: „Pearu arvas, et õigus on Andresel, Andres arvas, et Pearul.“ Jälle on Vargamäel tüliküsimus, nii et lõpuks ei tea kumbki, kes on võidumees, s. o. kummal on õigus; ainuke dissonants harmoonias, millega tehakse lõpparveid vanade vargamäelastega. Kemplevate naabrite vahekord, heitlemine maaga ja tõe ning õiguse küsimused saavad V kõitega mingi ümmarama lahenduse.

Ja Indreku tõde või tõde üldse? Inimene algab mutina maad tuhnides ja kraavi kaevates, areneb, teeb läbi kultuur- ja tsiviliseeritud elu astmed, võtab osa suurtest ühiskondlikest üritustest ja elab kaasa mitmesugustele küsimustele ja otsingule. Seal isiklikku õnne leidmata pöördub ta jälle tagasi maa juurde, sest ta tajub oma väiksust ja tõdede relatiivsust, leides, et inimene võib olla ainult osaline nägija, kes oma tõdesid eneselegi tõestada ei suuda. T. näitab, et töö, isegi mõttetu töö (nagu näit. Andrese kuuskede-istutamine) annab inimese igapäevasele elule positiivse ja rahuldavana tunduva sisu ²³⁾).

Kuid Indreku osasaamine tolstoilikust saapaparandamisest ei kesta Vargamäel kuigi kaua. Tuleb Tiina ja võtab labida kaevaja käest. Ring, mis täis on saanud, ei haara teda enesega kestva kaasa, vaid läheb temast mööda. Muidugi, Indrek on saavutanud täie tasakaalu, ta õpib sellest tõest võib-olla ka enese jaoks midagi. Igal juhtumil, Indrek kuulub mujale: Vargamäe ei ole päristõde tema jaoks. Kuid Indreku see saatus haarab meid niisama vähe kui kõigi tõdede ja otsingute ringkäikude reflektori ja sümboli oma.

Tiina kui instinkti- ja Indreku kui mõistuseinimese ühinemist peetakse sobivaks vastastikuseks täienduseks. „Sellepärast ei saagi Indrek talle (s. o. Tiinale) vastu panna,“ arvates niiviisi võivat leida oma sisemise elutasakaalu ja ka õnne ²⁴⁾). Indreku ja Tiina liitumisega ja Vargamäelt lahkumisega romaan lõpebki. Seesugune lõpplahendus aga äratas soove, seda enam, et see Indrekule uut elutunnetust ja suuremat tähendust omada võib. Me

22) Vt. sealsamas.

23) Vrd. D. Palgi, tsit. k.

24) Sealsamas.

ei näe kuskil, et Indrekul romaani vältel millaski millegi järele puudust oleks. Ta ei oota midagi ega kedagi, ka ei ole tal mingit tühikut, mille aeglast täitumist armastuse näol Tiina vastu me jälgida võiksim. Indrek elab Tiinast külmalt mööda. Veel 416. leheküljel on Indrekul Tiina jaoks ainult kalke ja eemalepeletavaid sõnu, täis ükskõiksust selle kohta, kas Tiina läheb või jääb. See on lõpu suurim nõrkus: me ei suuda taibata, mis seob äkitselt Indreku nii otsustavalt Tiina külge. Oma tookordse lubaduse on Indrek ammugi unustanud ega ole seda tõsiselt võtnudki. Hea küll, Indrek saab teada, et see oli sama jalutu (II köite) Tiina. Aga mis sellest siis on? Mida see tähendab või mida lahendab? Oleks põhjendamatu, pakkida lõikava intelligentsiga Indreku saatust sellesse ühte küsimusse: et see oli sama Tiina. Pehmendavaks asjaoluks siin on vahest ainult see, et me Indreku poolt ei leiagi mingeid lõõmavaid tundeid. Alles lõppleheküljel tunneb Indrek esimest korda, et Tiina kaotamine võib talle valu teha. Samuti on pisut võõrastav Oskari käitumine: ainult selleks, et näha, kuidas Tiina Indrekuga läheb, ta kiirustab oma armastatut — enesest eemale.

Kuid üldiselt kõike kokku võttes — „Käesolev raamat on suure teose jõuline lõpp“²⁵⁾. V köite lõpuga on kogu eepos jõudnud loomuliku lõpuni. Kuigi meil ei ole vahest suurt usku kahtleva ja kõikenägeva Indreku õnne kestusesse, võime ometi öelda, et niihästi tema kui ka teiste Vargamäe inimeste saatus areneb heleda- ja rõõmsatooniliseks. Ka ideede ja probleemide arenduse suhtes on ring täis. Jääb järele „puhastus- ja võidutunne“²⁶⁾. V köite, eriti aga selle lõpu valguses on kogu „Tõde ja õigus“ kokkuvõttes positiivselt mõjuv ka ideoloogiliselt. Küll jääb veel kõigesse palju relatiivset ja kahtlevat, kuid kogu V osa lõpus tegelaste elusaatused on jõudnud punktile, kust võidakse kindlama enesetundega vaadata tulevikku, nii ka tõdede kõikuv ja soine pind oleks saanud siin nagu kandvama põhja.

T. viimse romaani „Põrgupõhja uus Vanapagan“ ees on kriitika jälle tükk aega sõnatu. Oma laadilt sarnaneb see „Pöialpoisiga“ ja dramaatilise teosega „Kuningal on külm“, kus samuti piirid tõelikkuse ja üleloomuliku vahel muutuvad ebamääraseks. Ka see on teos, mille lõpul midagi „sünnib“: Jürka, Vanapagan, taipab alles siis, kui kaval naaber laseb ta välja tõsta kohast, mille ta oma vaevaga on loonud, et Ants ei ole ta sõber, vaid vaenlane, kes olnud temale ja ta perekonnale pahaks saatu-

25) Sealsamas.

26) Sealsamas.

seks. Raevunult pistab ta põlema oma ja Antsu hooned ja paiskab Antsu kivihunnikule, kuhu see purustatud pealuuga lamama jääb. Jürka ise leiab surma põlevas majas. Kuid ometi ei saa me seda lõppu võrrelda „Elu ja armastuse“ lõpuga. „Põrgupõhja uus Vanapagan“ esindab hoopis erilist laadi T. toodangus. Peale ebareaalsete põhitooni see romaan on teos, kus elavad veel ürgsed kättemaksuinstinktid, kus verd lunastab verehind ja kus surm on igasuguse patu palk. Vastupidi eelmistele — surm ei maksa siin midagi. Selles romaanis ei lase kirjanik lugejat enesele lähedale, vaid hoiab vahemaad ja valitseb autoriteetse ja kindlakäelise peremehena majas. Lugeja võib ainult pealt vaadata, mis sünnib, kaasa rääkida ei ole tal sõnakestki. Temperamentsem vaatleja võib-olla koguni tunneb kahju, et lõpus sünnib nii vähe — siin jälgib teose lõpp ainult romaani üldist joont ja on orgaaniliselt välja kasvanud tegelaste iseloomudest ja situatsioonidest-intriigidest.

„Põrgupõhja uue Vanapagana“ pärislõpp — Jürka matuse kirjeldus — on otse esinduslikuks näiteks T. teoste lõpetamise kohta: nagu enamasti kõigis T. teostes, nii ka siin on sündmustik kulmineerunud (Jürka märatsemishoog) ja pinevus vaibub aeglaselt lõpplehekülgede vältel. Langeva lõpu paremate näidetenäimete nimetagem veel eriti teoseid „Kõrboja peremees“, „Elu ja armastus“, „Uurimisel“, „Tõe ja õiguse“ I ja V köide jt. Seda joont kui iseloomulikku tahaksime iseäranis välja tõsta. Teisuguse lõpu moodustavad „Tõe ja õiguse“ II ja IV köide, kus pinevus tõuseb hoogsalt ja plahvatab mingisse ootamatusse.

4.

Tammsaare (tähtsamate) teoste lõpplahenduste välise käigu iseloomustamise kõrval tuleb püüda süveneda ka nende sisimasse olemusse, kui me ei taha jääda ühekülgses. Sellest seisukohast vaadates leiame T. teoste lõpplahendustes paljuski suurt ühtlust ja stabiilsust.

T. tegelastel ei lähe tavalises mõttes hästi. Puhtakujulist *happy end*'i me tema raamatutes peaaegu ei kohta. Ikka murdub kas mõni inimene, puruneb vahekord või hävineb mingi idee-tõekspidamine. T. teosed lõpevad enamasti sügava pessimismiga elu ja inimeste suhtes. Ometi see pessimism, mis tõeliselt ei ole muud kui inimese läbinägemine viimse põhjani, on harva jäägitu. T. teoste lõpumeeleolustik on sageli niisugune, et lugeja tahaks nutta ja naerda samal ajal. Ikka ja jälle näib T. oma teoste lõppudega kinnitada tahtvat, et kuigi elu on raske, võib ometi

elada. Läbi masendavate lõpptulemuste käib alatasa otsekuu mingi puhastav tuuletõmbus. Seda võib põhjustada isegi inimese surm, kui pettumuste, raskuste ja eluvaevade koorem muutub talumatuks. „Tõe ja õiguse“ III osa lõpus mõjub Kristi ja Mari surm otse lohutavalt; „Kõrboja peremehe“ toob kergendustunnet Anna kiindumus Villu pojasse; „Elus ja armastuses“ Ikka andeksandmine ja kõigi teistegi tegelaste õilsate iseloomujoonte väljatõstmine; romaanis „Ma armastasin sakslast“ tasub Eerika liigutatav armastusepihtimus õnnetuse masendavuse, nagu „Tõe ja õiguse“ IV köite lõpus Karinigi oma; Merihein „Kärbeses“ lohutab end oodiga kannatusest, kui Tiksi leiab Kulno. Ka elu kõige raskemal silmapilkudel on kuskil mingi suur väärtus, mis alati püsima jääb. Kirjanik näeb kõiki võimalusi, olgu juhtum milline tahes. T. näeb esmajoones mitmepalgelist inimest ja inimese otsimist peab ta ise veel kaugeks ideaaliks²⁷⁾. Kuid just tema ise ongi sellele ideaalile nii lähedale pääsenud. Oma teoste lõpplahendusi ei konstrueeri ta ideevarte najale, vaid need kujunevad ikka suurejooneliseks puändiks inimese avastamisel. Märkisime seda joont juba ta esimeste jutustuste puhul. Oleks raske öelda, et näit. „Elu ja armastuse“ lõpp tähistaks kirjaniku eetilist ellusuhtumist, mille järgi nurjatu mees (Rudolf) saab oma palga²⁸⁾. Sest Ikka ei ole mingisugune nurjatu, nagu nägime, tema karistamine ise oleks juba kuritegu. Oma ideedega ei tungi T. kuskil peale, tema õlakehitusse jääb ikka midagi diskreetset ja aristokraatset (paremaid näiteid selles suhtes on jutustuse „Uurimisel“ lõpp).

Kirjaniku avar pilk näeb ka kaasinimest ja paneb tähele, et ühe õnn või õnnetus oleneb tihti teise omast. Punase joonena läbib ta teoste lõpplahendusi nagu raudne seadus, mille järgi õnne saab inimestele osaks ainult piiratud määral ja et niihästi selles kui ka kõiges muus valitseb tasakaal. Oskar („Tõe ja õiguse“ V köite lõpul) õpib loobumist ja kannatamist, sellal kui Indrek läheb Vargamäelt Tiinaga. „Ikka kannatab kuskil keegi, kui sünnib õnn“ — need on „Tõe ja õiguse“ V köite lõpetavaid sõnu, sümboliseerides ühtlasi kogu saaga elukäsitust. Ja ometi annaks otsida teist nii õnnelikku lõpplahendust T. loomingus! Nimetatagu veel mõnda tulemust: novellis „Kärbes“ osutub lõpp Kulnole ja Tiksile õnnelikuks, Meriheinale ja Lutveile aga kur-

27) Vt. näit. A. H. Tammsaare, Positiivsus ja negatiivsus ilukirjanduses. „Eesti Kirjandus“ 1935.

28) Vrd. J. Roos, A. H. Tammsaare „Elu ja armastus“. „Eesti Kirjandus“ 1934, lk. 514—517.

vaks; „Vanades ja noortes“ — Kaarlile halvaks, kuid vanapaa-
rile heaks; novellis „Matus“ (kogus „Pöialpoiss“) Kogerile ja
madam Puurole meelepäraseks, Kaljole — õnnetuks, jne. Ja
tihti on nõnda, et kui armastab naine, siis ei armasta mees, ja
kui armastab mees, siis ei armasta naine. Siin ei ole tegemist T.
lemmikprintsiiibi — antiteesi — inertsusega, vaid tõelises elus
igal sammul esineva paratamatu olukorraga. Peaaegu kõigil T.
teoste lõpplahendustel on sees mingi haak, mingi „võnk“, olgu
õnnel või õnnetusel, sest midagi ei saavuta inimene täielikult.
Isegi kättemaks jääb poolikuks või kujuneb koguni vastase
kasuks: mida enam Jürka põletab, seda rohkem Antsule „raha
tuleb“. Ja teiselt poolt — Ants isegi ei saa täit kasu nautida,
sest tema vaim hõljub ikka veel „taeva ja maa vahel“. Ja kuigi
midagi saadakse täielikult, siis on sellel väga lühike kestus, nagu
näit. „Tõe ja õiguse“ II ja IV köite lõpus jne.

Midagi hingekärstavat jääb T. teoste lugemist lõpetades
järele, midagi segast: kuidas see nüüd oligi? Inimeste saatus
oleks nagu mängukanniks mingisugustele jõududele, millele me
jälele ei saa ega mõistatada ei suuda. Inimese enese tahe ei maksa
palju. Kujukam näide ses mõttes oleks „Elu ja armastuse“ lõpp.
Kalmu Eedi sõdib kõigest väest vastu, aga peab siiski vastu võtma
armuanni, sest temal ei ole Katku Villu uhkust ega mehisust
teha ots ka enesele. Sellest ei oleks ka mingit kasu, sest Ikka
sedeliga politseile — „Palun minu surmas mitte kedagi süüdis-
tada“ — hoolitseb madam Polli surnu viimse tahtmise eest ja
kaitseb tema au. Sest „ükski ei pea võima öelda, et tema viimised
sõnad ja teod olid vale“. Eedi mõrtsukatööd ei usuks keegi.
Madam Polli püüab isegi sugereerida Eedile, et see ei ole lask-
nud Ikkat — aga millise hinna eest! Olukord on imeteldavalt
rebestav, motiivide ja sündmustiku niidid sõlmuvad kärsituks-
tegevvalt peenelt ning tegelaste mitmekordsed vahekorrad kju-
nevad täis lootust ja meelegeid, õnne ja õnnetust — ühel ja
samal ajal. Eedi peab tunnetama emba-kumba: kas ta on hullu-
meelne ja süütu, või täie aruga ja — mõrtsukas. Ta käärib var-
ruka üles ja näidates punast armi, mille laskmise silmapilgul jät-
nud käsivarrele madam Polli hoop, hüüab võidurõõmsalt: „Näed
sa nüüd, ma olen ikkagi mõrtsukas.“ Olukord, mis edasi antud
madam Polli sõnades, et Ikka oma sedeliga mõtles „sellele, keda
ta armastas“, viib Eedi lausa märatsemiseni. Sest Ikka armastus
on põhjuseks neljale-viiele üksteisele vastukäivale ajele: Eedi
mõrtsukatööle; sedelile Ikka poolt, niisiis armuannile; sellele,
et Eedi seda armuandi vastu võtta ei taha; ja lõpuks sellele, et

ta armuanni siiski viimaks vastu võtma peab. T. teoste lõpplahendus ei ole kunagi üksainus heli, vaid alati terve akord.

Igatahes — vähese otsustavusega tuuakse esile ainult head. Mõtelgem V köite Tiinale, kes on hea. Selle headusega aga äratub ta vastukaaluks vastupidiseid jõude: himu, omandamishimu, võitlemisi, tülisid, draamasid ja kannatusi. „Eitavate, purustavate jõudude tugev annus jääb igal juhul püsima“²⁹⁾. Suuremat kategoorilisust soovib nii mõnigi T. teoste lõpplahenduste puhul. Niipalju skepsist, kahtlusi, lootusetust, elu ja saatuse ironiseerimist inimeste üle, positiivsete ja negatiivsete jõudude ristlemist ja paarimist, et siin mingi kavatsuslik lõpp olekski väär ja ebaorgaaniliselt liituv. Ei ole siis ime, et kirjanik eritlustel mingisugustele „järeldestele“ ei jõua. Järelused jätab T. meeldival viisil ikka lugeja teha. Selles mõttes T. teosed ei saa iialgi valmis. Niisugune on kord T. maailmavaade ja sellest tuleb, et ideoloogiline lõpp alistab sündmustikulise.

Olgu veel tähendatud, et kõrgemate jõudude kaasmängu taustal põhjustab olukordade õnnetuid lahenemisi ka tegelaste individuaalsus ja elukäsitlus. Egoism, isekus ja uhkus ajab lahku üliõpilasnoveleid tegelased Heinrichi ja Olga, Aino ja Kulno, Hedvigi ja Roberti, hukutab Katku Villu ja Oskari („Ma armastasin sakslast“) ning Indreku läbi — Karini. Mehed võtavad naist omasugusena ja see saabki neile saatuslikuks: T. teoste naised ei taha, et neid nii tõsiselt võetaks — see toob õnnetuse.

T. on lõpetanud oma teoseid püssi- ja revolvripaukudega („Kõrboja peremees“, „Elu ja armastus“, „Tõe ja õiguse“ IV, osalt V-ki köide) või muidu dramaatiliselt („Ma armastasin sakslast“, ka „Põrgupõhja uus Vanapagan“). Ta on lahendanud teoseid ka nii, et ei „sünni“ midagi — puhtal kujul inimlik lõpp (esimesed jutustused, üliõpilasnoveleid, „Uurimisel“, „Kärbes“ jmm.), nende jutustus ei jookse seega hoopiski mitte tühja; või muul viisil rahulikult, eepiliselt („Tõe ja õiguse“ I, samuti ka V köide). Leiame ta teoste lõppudes ka suurte ühiskondlikkude sündmuste lõpuleviimise järeldusi („Tõde ja õigus“ III) või ideeliste murrangute valusid („Tõde ja õigus“ II). T. on rakendanud ka saatust ja mõttetut juhust („Kõrboja peremees“, „Tõde ja õigus“ IV, „Rahaaug“ jm.) või nn. imet („Tõde ja õigus“ II). Seal, kus nähakse lõpu laskumist romantikasse või realismi-romantismi sünteesi, tuleb näha ainult inimhinge mitmekülgsed jõude, mis vastava apelleerimise peale tegevusse astuvad. Paljudel juhtumitel kujuneb ootamatu lõpp, kus on

²⁹⁾ D. P a l g i, viimati tsit. k.

midagi üldkehtivate tavade ja seaduste vastast, otsekui õrritamiseks: „Tõe ja õiguse“ II osas „ime“, III-ndas emamürgitamine, IV-ndas Indreku protsess ja vabaksmõistmine, jne. Kõigil T. teoste lõpplahendustel on nii olulisel määral ühist, et ülaltoodud iseloomustus riivab ainult välist külge. T. lõpplahenduste motiivistik ja ideestik iga teose puhul on nii rikkalikud, et need pole paigutatavad mingisuguste rubriikide alla. Ometi saame lõpude kunstilist õnnestumist mõnevõrra hinnata ülalnimetatud iseloomustuse järgi.

Märkisime, et mitmel puhul jälgib lugeja teose lõpplahendust kriitiliselt. Eriti juhtub seda seal, kus T. lõpetab oma teoseid „looga“ või mingi otsustava sündmusega. Võib-olla on neis liiga palju vaimu. Vaim aga tikub välja rabelema tõsielu raamidest, millesse T. teosed oma ulatuslikumas osas, s. o. teose algusest lõpu hakatuseni, on järjekindlalt surutud (välja arvaksime „Põrgupõhja uue Vanapagana“). T. võlub lugejat eeskätt süžee ja psühholoogiaga, sellepärast sündmustikulised lõpetamised võib-olla ei mõju usutavalt, vaid tunduvad kinolistena. See ongi põhjuseks, miks T-l paremini õnnestuvad inimlikud, elulised ja „igapäevased“ lahendused. Üliõpilasnovellides (eriti „Pikad sammud“ ja „Üle piiri“) harrastab T. koguni elliptilist lõppu: jutustus katkeb seal, kus ta alles hakkab huvitavaks minema, s. o. kus hakkab tulema „romaan“. Edaspidist sündmustiku käiku oletagu lugeja ise. Õnnelikumat lõppu T-le ei saa ette kujutada. T. teab, mis talle veel sobib, ja lõpetab õigel ajal. Siin on T. sündmustikku otsekui kartnud ja lasknud tegelastel ära sõita, et midagi ei „sünniks“ („Noored hinged“ jm.). Kuid iseloomuliku joonena kriipsutame eriti alla, et elliptilise lõpetamise sugameid on jäänud peaaegu kõigisse T. teostesse — kuni „Põrgupõhja uue Vanapaganani“. Nagu ideoloogiliselt nii ka sündmustiku lahenemise-lõpetamise suhtes me saame ainult üksikuil juhtumeil täit rahuldust: ikka jääb lugejale midagi mõelda, avastada, oletada. — Kümnekond lehekülge, mis jäänud kulminatsioonipunktist kuni lõpuni, ei too mingit olulist selgitust. See sobib Tammsaarega hästi.

„Tõe ja õiguse“ köidetest tuleb parimaks pidada I köite lõppu. Kultuuritöö oma algastmel näib andvat klassilisemat ainekku ja pakkuvat paremaid lahenemisvõimalusi. Teiste köidete lõpudes (nagu ka teoseis tervikuna, välja arvatud vahest II köide) on rohkem romaani, vaimu ja mõttelist spekulatsiooni. Nende lahendusi ei ole nii kerge ette näha, nad lõpevad silmatorkavalt. Hea lõpp aga ei tohiks vist silma torgata. V köide ei jää

palju taha esimesest, millega teda — väliselt võttes — võiks kõrvutada; ebakõla loob V kõite lõpus ainult Tiina ja Indreku teineteise-leidmine. Muude osadegi lõpetamises võidakse leida häirivaid elemente (II-s ime, III-ndas ülepingutus, jne.). „Ma armastasin sakslast“ ei ole süžeelt „lugu“, kuid faabulalt küll, ja sellest piisab, et tekitada soove.

Igas T. teose lõpplahenduses on head ja sügava pilguga leiutut ning suure kujundamisoskusega esitatut. Kuid teose terviku seisukohast sobivad paremini inimlikud, igapäevase elu poolt ettedikteeritud lõpud.

R. Alekõrs.

KEELELISI KÜSIMUSI.

1. Kas superlatiivi tunnus on *-i-* (*-im*)?

Mu vaadet paelub teerada, mis viib üle turu. Kunagi on selle tallanud puutumatusse lumivaipa hajameelne, ebakindel jalg, sest tee, selle asemel et minna diagonaalis, käib kiireldi-kääreldi, suuri looki ja kõverikke tehes üle väljaku. Ja nüüd liiguvadki kõik seda tujukata rada, mille kiirde-käärde igauks küll näeb, kuid mida igauks oma jälgedega veelgi süvendab. Meenub katkend ühest Aho laastust: „...ja ei julge teine seda õigeks tallata, mis teine kord kõveraks tallanud...“

Siit võiks tõstatada rea huvitavaid psühholoogilisi probleeme. Sest tõepoolest: miks ei julgeta (ei taheta?) sirgeks tallata kõverat, kuid käidavat rada, kui selleks on olemas kõik võimalused?

Emakeele-õpetajale meenutab see mõttetuid kiirde ja kääre tegev rada mõndki analoogilist nähtust me emakeele grammatikais. Siingi käiakse tihti ringi ja ümber, sageli suuris siki-saki kaaris, julgemata (suutmata?) ometi härga (nähtust) rabada sarvist ja lihtsalt ning arusaadavalt ära selgitada küsimuse tuuma.

Üks sääraseid on lühikese (ilma lisasõnata „kõige“ moodustatud) superlatiivi tunnuse küsimus. Tänapäeva eesti keele grammatikad väidavad üldiselt, et eesti keele lühikese superlatiivi tunnus on *-i-* (*-im*). Ja siiski on see arvamus väär. Peaks ometi leiduma seletus säärasele ühekoorilisele väärarvamusele! Võib-olla on ehk siingi tegemist eessammujate poolt kord kõveraks tallatud rajaga, mida jumal hoidku kedagi õgvendamast? — Huvitav oleks teada, kes oli selle väite esimesi algatajaid. Kuul-

davasti ei leiduvatki eesti rahvakeeles lühikest superlatiivi. Seda nendib ka H. Põld oma grammatikas¹⁾: „Ülivõrdel ei ole Eesti keeles oma muutevormi. Selle asemel tarvitatakse võrrelvõrret eelmineva sõnaga „kõige“; näit.: „kõige parem“, „kõige rutem“.“ Lühem superlatiiv olevat eesti keelde üle kantud soome keelest. Võib olla. Siis on arvatavasti ka reegel soome keelest ilma pike-mata ümber istutatud, küsimata, kuivõrd see eesti keelele vastab.

Meenutagem siiski üldjoonis me tuntumate grammatikute seisukohti selles, s. t. lühikese superlatiivi küsimuses. H. Põld, nagu nägime, ei tunne seda vormi ja rahuldub nn. pika (lisasõna „kõige“ abil moodustatud) superlatiiviga. Selle reegli järgi talitades poleks võimalik teha vigu ega patustada eesti keele omapära vastu.

Teisiti on aga lugu O. Loooritsa „Eesti keele grammatikas“ (1923). Teaduslik-olla-tahtvalt lausutakse seal (lk. 68): „Superlatiivi väljendamiseks on eesti keeles... tunnus i, millise moodustuse lähtekohaks on komparatiivi vokalism (konsonantism siis muidugi nõrgal astmel)“²⁾. Pööramata tähelepanu definitsiooni keelelisele küljele vaadeldes seda sisuliselt. Enne kõike selgub siit, et eesti keeles on 1923. aastal lühike superlatiiv juba olemas olnud ja selle tunnusena fikseeritakse *-i-*. Reegli kinnituseks toodud näiteist tunduvad väga paljud kurioosseina tänapäeva eesti keele seisukohalt, ka ei rahulda selgituse viis, milles ei tehta vahet tüvevokaali ja tunnuse vahel, vaid esitatakse need kõik hunnikus koos. Nii võime näiteks lk. 68—69 lugeda: „Kompar. *-am* > superl. *-aim*: vagaim, visaim, sulaim...“ või „komp. *-um* > sup. *-uim*: hapuim, valjuim, õnnekuim...“ jne., jne., kuni kõik tüvevokaalid on loendatud üksikult. Siiski tekitab säärane selgitusviis kaunis olulise küsimuse, nimelt: mida ütlevad või tahavad meile öelda vormid, nagu *-am* > *-aim*, *-em* > *-eim*, *-im* > *-eim*, *-um* > *-uim* jms.? Kas tuleb nende all mõista komparatiivi ja superlatiivi tunnuseid või mingeid muid erilisi lõppe? Igatahes mõjub säärane keeruline („teaduslik“), mitte midagi ütlev diftongide rodu igavust tekitavalt ja peletavalt. Meenutagem lisaks veel, et kõnesolev grammatika on mõeldud keskkooliõpilastele, seega algkoolilõpetanuile. Ja viimased on küll suutelised tegema vahet tüvevokaali ja tunnuse vahel, või kui nad keskkooli astudes seda siiski veel ei suuda, siis pärast käänamise puhastustest

1) Vt. H. Põld, Eesti keeleõpetus I jagu, lk. 72. Tallinn, 1915.

2) Allakirjutanu sõrendused.

väljumist suudavad nad seda kindlasti ³⁾). Tegelikult pole meil komparatiivis mingeid „-am-em-im-um'e“, vaid ainult komparatiivi tunnus *-m*, mis on liitunud algvõrde omastavale, järelikult tüvevokaalile, olgu see *-a*, *-e*, *-i* või *-u*. Samuti pole ka superlatiivis mingeid „-aim-eim-uim'e“, vaid antud sõnalõppudes on tegemist tüvevokaaliga (= selle teisendusega *i* muutumise puhul *e*-ks: *kallim* — *kalleim*), mitmuse tunnusega *-i*- ja superlatiivi tunnusega *-m*.

Tarvitsenuks need vormid ainult lühidalt kokku võtta, et teha õige järeldus: superlatiivi tunnus pole mitte *-i*-, vaid *-m*, mis liitub algvõrde *i*-mitmuse tüvele, ja kõik need *-am* > *-aim* jne. langenuksid isenesestki tarbetuina ära.

Mis aga puutub reegli kinnituseks toodud näiteisse, siis on näha, et need kõik vastavad esitatud reeglile: nende kõigi superlatiivi tunnuseks on tõepoolest *-i*-; kahjuks aga ei vasta need näited eesti keelele endale. Elav keel ei lase end kammitseda või juhtida mõnest reeglist, ei lasknud seda me esimesil saksa soost kirjamehil ega lase seda omilgi keelemehil. Mis ütlekski meie VÕS vormide kohta, nagu „vagaim, visaim, sulaim, hapuim, intelligendeim, populaareim“ jne.?! — O. Loorits lubab mõnedele vormidele ka paralleele. Nii loeme lk. 69, et *valjum* > *valjuim* kõrval võib tarvitada ka *valjem* > *valjeim* ja *hapum* > *hapuim* kõrval *hapem* > *hapim*, *narrim* > *narreim* kõrval *narrem* > *narrim*. Neist vormest ei vasta ükski eesti õigekeelsusreegleile, aga märkimisväärne on järjekindlus, millega reegel on läbi viidud, sest tõepoolest: superlatiivi tunnuseks ongi *-i*-! Ainult mitte aga eesti keeles.

Mis puutub aga nn. nõrgaastmelisse „konsonantismi“, siis näib siin küll olevat otsustatud pisut kergekäeliselt, sest see „konsonantism“ võib nii komparatiivis kui ka superlatiivis olla ka tugevas astmes, vrd. *üllas* — *üllam* — *üllaim* või *rikas* — *rikkam* — *rikkaim*.

O. Looritsa grammatika ilmus a. 1923. Tema ebakohad ja kõverikud on seega seletatavad ning andestatavadki, ja kuigi järeltulijad enamuse tema tehtud vigadest ja kõverikest on ammu siledaks ja sirgeks tähunud, äratas siiski võõrastust, et superlatiivi küsimuses ollakse meil veel tänapäevgi üldiselt looritsalikul seisukohal.

Eriti võõrastav on see, et Joh. Aavik ⁴⁾ tammub alles truult O. Looritsa jälgedes. Ja seda veel aastal 1936, seega 13 aastat —

3) Võrdlemist õpetatakse ju pärast käänamist.

4) J. Aavik, Eesti õigekeelsuse õpik ja grammatika. Tartu, 1936.

ja missugust aastat! — hiljem. Nii loeme J. Aaviku „Eesti õigekeelsuse õpiku ja grammatika“ lk. 66: „Kui mitmuse partitiiv on -aid, -eid, -uid, on i-superlatiiv -aim, -eim, -uim“⁵⁾. Et J. Aaviku grammatika on mõeldud eesti haritlaskonnale, kellele võib eeldada vähemalt algkooliharidust, siis võinuks autor küll eristada tüve, tunnust ja lõppu. On tõrjutav säärane lihtsate asjade mõttetult keeruliseks tegemine ehk venitamine ja raamatu kasutajate tüütamine peletavate „-aim-eim-uim’idega“.

Niisama keeruline on J. Aavikul lugu „üksikvokaalse mitmuse partitiiviga“⁶⁾. Siin jaotatakse seletus kolme ossa: a) „kui mitmuse partit. on 7) -u ja 8) -i, on i-superlatiiv -im“; b) „superlatiivis on -im, kui komparatiivis on -em“ ja c) „aga nendel, mille komparatiiv on -im või -um, on i-superlatiiv -em“. Lõpuks tuuakse veel märkus, et „niihästi komparatiiv kui ka superlatiiv moodustatakse oma astmelt ja sisekonsonandi muutuselt ainsuse genitiivi järele“ (lk. 66).

Vaadeldgem pisut ligemalt neid alajaotusi.

Punkt a all on ühte katlasse heidetud erandlikud ja reegli-pärased sõnad. Reeglipärase hulka kuuluvad need mitm. partitiivis -i-ga lõppevad sõnad, mille ainsuse tüvevokaaliks on -e. Erandlike hulka kuuluvad need, mille ainsuse tüvevokaaliks on -a, aga mitm. part. lõpuks vastavalt eelviimase silbi vokaalile kas -u või -i, ja mis ühtlasi käänduvad nagu *sõda, soe, padi* või *ader*, sest neil on komparatiivis alati -em. Muud -a-tüved, mis käänduvad teiste tüüpsõnade eeskujul, on reeglipärased nii komparatiivis kui ka superlatiivis. Erandlikel on superlatiivis alati -im, reeglipäraseil on superlatiivi tunnuse -m eel mitmuse tunnusevokaal.

Punkt b kordab sisuliselt punkti a all esitatut: kui komparatiivis on erandlikult -em, siis on ka superlatiivis niisama erandlikult -im. Seega on punkt b -a-tüvede suhtes mõttetu, kuid siiski paikapidav erandlike -u-tüvede [millede komparatiivis -u-

5) Keelemehelt võidakse küll loota täpset, selget ja, peaaegu, õiget väljendust. Mida aga näit. tähendab väljendus „mitmuse partitiiv on -aid, -eid, -uid“? Tegelikult mitmuse part. pole ei -aid, -eid ega -uid, vaid antud juhul mitmuse partitiiv lõpeb -d-ga, mille eel asub tüvevokaal + i-mitmuse tunnuse -i-.

6) „Üksikvokaalse mitmuse partitiiviga“! Kas mitmuse part. lõpeb kunagi „kaksikvokaalselt“ (sest oletatavasti mõeldakse selle väljendusega nn. lõputa mitmuse part.)?!

7) Kuidas mitm. part. on -u ja -i? Kas ei mõelda siin mitte lõppe?

8) Tulnuks öelda „-u või -i“, sest ühel käändel saab korraga olla ainult üks lõpp.

asemel on *-e(m)*] suhtes. Kas on tingimata tarvis sama tüüpi erandsõnad liigitada eri rühmadeks?

Punkt c — „aga nendel, mille komparatiiv on *-im* või *-um*, on *i*-superlatiiv *-em*“ — on väga ebamäärane ja lausa vigadele avatlev. Eks ole ju sõnal *hapu* komparatiivis (*hapum*) *-um*, järelikult reegli järgi käies moodustaks igaüks sellest superlatiivi *hapem*, mis oleks viga, sest sõnal *hapu* puudub *i*-mitmus ja järelikult ka lühike superlatiiv, kuigi tal komparatiivis on *-um*. Veelkordne näide selle kohta, kuidas puudulikult sõnastatud reeglid otse sunnivad õpilasi tegema vigu.

Märkus selle kohta, milliseil sõnul lühike superlatiiv puudub, esitatakse alles pärast lühikese superlatiivi moodustamise üksikjuhtude kirjeldamist. Nõnda et me kogu aeg aina õpime, kuidas moodustada nn. *i*-superlatiivi, ja alles pärast pingutavat tööd autori mõttekäigu jälgimisel kuuleme, et kõigil sõnul lühikest superlatiivi polegi.

Muide sellest õnnetust *i*-superlatiivi teooriast on tingitud ka võrdlemisi üldlevinud vead, nagu *õnnelikuim*, *rängeim*, *sõbralikeim* jt.

Sõnade *õnnelikum* — *õnnelikem* lühikese superlatiivi moodustamise selgituseks ongi lisatud märkus: „niihästi komparatiiv kui ka superlatiiv moodustatakse oma astmelt ja sisekonsonandi muutuselt ains. genitiivi järele“, mis kui küllaltki keeruline osutunuks täiesti tarbetuks superlatiivi õige käsituse puhul, — oleks ju piisanud *i*-mitmuse tüve leidmisest.

Eelöeldust selgub, et kõnealuses grammatikas on superlatiivi moodustamine tehtud kõigi võimaluste piirides keeruliseks. Teatavasti aga pole grammatikakoostaja ülesandeks esitada grammatilisi tõiku võimalikult keeruliselt, vaid just vastuoksa. Seda keerulisust oleks võimalik vältida ainult superlatiivi *i*-tunnuse teooriast loobumise teel.

Ja siis väide, et „*i*-superlatiivi tunnuseks on *-em*“. Nähtavasti soovitakse siin lühikese superlatiivi nimele rajada teed nimetuse „*i*-mitmus“ alusel. Nagu *i*-mitmuse tunnuseks sageli polegi *-i*-, nii tahetakse nähtavasti luua mingi *terminus technicus* „*i*-superlatiiv“, kusjuures see *-i*- ei peakski tähendama tunnust. Kui nimetus „*i*-mitmus“ on õigustatud sellega, et enamusel sõnust tõesti on mitmuse tunnuseks *-i*-, siis nimetus „*i*-superlatiiv“ pole millegagi õigustatud, kuna „tunnus“ *-i*- esineb superlatiivis ainult erandsõnus, mujal superlatiivi *-m* ees esinev *-i*- on alati ainult

mitmuse tunnus. Kas on mõeldav, et kuulutatakse tunnuseks erandlik lõpp? 9)

Väga keeruline on superlatiivi moodustamise seletus ka standardõpikuna keskkooles tarvitusel olevas E. Muugi „Lühikeses eesti keeleõpetuses“ I. Siingi seletatakse, et superlatiiv kujundatakse „sõnaosa -im(a) (ülivõrde tunnuse) abil“¹⁰⁾. Lisatakse aga kohe, et seda kujundamisviisi (tähendab tunnuse -im(a) abil) „saadakse tarvitada ainult osast võrreldavaist sõnust“. Seega antakse tunnus, mida siiski tunnusega tarvitada ei saa, või kui, siis ainult osast sõnust. Mõtleva panev seik. Milleks siis tunnustki, kui seda ei saa tarvitada? Edasi seletatakse, et see tunnus pidavat liituma algvõrde tüvele „just samuti, nagu mitmuse tunnus -i- liitub ainsuse tüvele“. Seegi seletus on enam kui ebamäärane. Teatavasti ei selgita ei Muugi ega ühegi teise autori kooligrammatika seda, kuidas nimelt „mitmuse tunnus -i- liitub ainsuse tüvele“. Ainsuse tüvi on näit. *õnneliku-*, mitmuse — *õnnelike-*, aga kuidas nimelt -i- liitudes -u-ga andis tunnuse -e-, sellele otsime asjata vastust kooligrammatikaist. Seega õpetatakse Muugi grammatikas lühikest superlatiivi moodustama tundmatute suuruste abil. Seegi paradoks on tingitud väärast lähtekohast või kangekaelsest soovist pidada superlatiivi tunnuseks kõige kiuste -i-d. Kui polnuks seda väära lähtekohta, suu-

9) Nagu J. Aaviku grammatikas -aim-eim-uim'ides käiakse veel Looritsa jälgedes, nõnda pooldatakse seal ka mõnd Looritsa moodustatud kurioosset vormi. Lk. 67 soovitatakse näit. superlatiive „pühaime“, „visaime“, „vabaim“ ja „vagaim“, „mis viimased tunduvad ainsate võimalike i-superlatiivi vormidena neist sõnust“.

J. Aaviku eriseisukohad on ju üldiselt teada, ent käesoleval juhul lubatagu neist mainida veel tema soovitatud komparatiive „õnnetumaim“, „võimatumaim“ ja superlatiive „õnnetumaim“ ja „võimatumaim“ (lk. 66). Kui võtaksime vaevaks moodustada neist mitm. partitiivi, saaksime vormid: *õnnetumaimaid*, *võimatumaimaid* ja *õnnetumaimaid* ja *võimatumaimaid*. J. Aavik on meil kogu aja üldsusele dikteerinud sõnu ja vorme, lähtudes isiklikust maitsest. Ühte sõna tuleb J. Aaviku arvates eelistada, ja nimelt kõigil, sest see sõna on tema meelest ilus, mehine, kaunikõlaline jne. Teine tuleb kohe heita kolikambri kui inetu, logisev, labane, vesine jne. Näitena võiks mainida vorme nagu *juurde* ja *juure*. J. Aaviku mõjutusel on „Päevalehti“ välja lülitanud üldiselt tarvitusel oleva, VÕS-u poolt soovitatud, reeglipärase ja ilmeka (J. A. terminoloogial!) *juurde* ja ainumaksuvstanud ilmetu ning reeglivastase *juure*. Kuid asi ei seisa selles. Äratub imestust meie lugupeetud keelelise diktaatori maitse. Eks alanud ju tema oma keelelist võitlust loosungiga „keele kaunima kõlavuse poole!“? Nüüd aga võrreldagu tema soovitatud *õnnetumaimaid*, *võimatumaimaid* tavaliste vormidega *õnnetuimaid*, *võimatuimaid* ja otsustatagu siis, kummad neist tunduvad ilmekamad, lühemad, logisevamad jne.

10) E. Muuk, Lühike eesti keeleõpetus I, VII tr., lk. 74. Tartu, 1936.

detuks küsimus arvatavasti lahendada arusaadavalt ja kõiki rahuldavalt. Nüüd aga jääb õpilastel sellest reeglist mulje, et lühikesel superlatiivil on tunnus, mis pole tunnus. Ja kuna meie keskkooliõpilased oskavad juba päris kenasti loogiliselt mõelda, siis paneb see neid õlgu kehitama ja tundma end õnnetuna säärase reeglite ees. Tõepoolest: on tunnus, mis pole tunnus!

Sellest põgusast pilgust lühikese superlatiivi käsitus- ja esinemisviisidele võib teha järelduse, et sel alal ollakse meil kõveral teel. Keegi on rajanud esimesed jäljed ja teised kõik kõnnivad kuulekalt järel. Et lühike superlatiiv on kuidagi ühenduses *i*-mitmusega, see näib nagu selge olevat, ainult sellest *i*-tunnusteooriast ei raatsita kuidagi loobuda. Ja ometi on päevselge, et säärast tunnust ei ole olemas, vaid lühikese superlatiivi tunnus on *-m*, mis komparatiivist erinevalt liitub *i*-mitmuse tüvele. Tegelikult keeleõpetuse seisukohalt pole mingit tarvidust hakata siin otsima mingit peidetud tunnust ainult sellepärast, et kui komparatiivi tunnus on *-m*, siis see nagu enam ei võiks olla superlatiivi tunnuseks. Sest — mõeldagu! — kas pole palju tervem ja tore just see, et komparatiivi *-m* liitub *i*-mitmuse tüvele, superlatiivi *-m* aga *i*-mitmuse tüvele! Kas võibki enam leida sisuliselt õigemal moodustamisviisi!

Lõpuks olgu veel kord toonitatud, et on täiesti lubamatut tõsta tunnuse ausse lõpp, mis esineb ainult ja ainult erandsõnust! Kokkuvõttes polegi siis superlatiivi tunnus *-im*, vaid *-m*, mis liitub *i*-mitmuse tüvele, kusjuures lühike superlatiiv on moodustatav ainult neist sõnust, millel on *i*-mitmus; erandsõnadel on superlatiivis *-im*.

2. Kas verbaalnoomen on verb või substantiiv?

Teatavasti lõpeb VII õppeaasta eesti keele grammatikaõpetus sõnaõpetusliku analüüsiga, kus muu seas nõutakse ka sõnaliikide määramist, mis loomulikult tuleb teostada õpitu, s. t. õppe- raamatu sisu alusel.

Sõnaliikide määramisel tekib siiski mõningaid raskusi. Üks sääraseid on verbaalnoomeni, teo- ja tegijanime määramine.

Mitmed keeleteadlased peavad endastmõistetavaks, et verbaalnoomen pole ei verb ega noomen, vaid on substantiiv, sest „see ei pöördu, vaid käändub“. See väide vajab siiski revideerimist, ja osutubki ligemal vaatlusel mitterahuldavaks. Lugeses verbaalnoomenit substantiiviks ei arvestata pöörd sõnaõpetuse

algteesi, mille järgi pöördõnal on kahesugused muuted: pöördelised ja k ä ä n d e l i s e d ¹¹⁾). Need mõlemad muuted on pööramistabelis — olgu isikulises või umbisikulises tegumoes — ikka esitatud kõrvuti. Ja et kõik emakeele-õpetajad treenivad õpilasi selle tabeli alusel, siis on õpilased järelikult harjunud verbaalnoomenit käsitama verbi eri vormina. Kas on siis enam tarvidust ja õigustki veel aasta lõpul sundida õpilasi — senise õpitu ja harjumuse vastaselt — verbaalnoomenit äkitselt käsitama substantiivina? Kas ei peaks just grammatika õpetamises oldama rangelt järjekindel ja loogiline?

Ka VIII õppeaasta keeleõpetuses tehakse kindlat vahet verbaalnoomeni ja substantiivi vahel. Nii öeldakse täiendi definit-sioonis, et täiend on „nimisõna ja nimisõna tähenduses esineva sõnaliigi (s. t. isikulise asesõna, põhiarvu ja t e o - ja t e g i j a - n i m e) laiend“. Kui verbaalnoomenit peetaks substantiiviks, siis ei tarvitsenuks seda täiendi definit-siooniski näiteks enam eraldi mainida. Järelikult on verbaalnoomen ikkagi omaette suurus, mida taibukad õpilased just säärasena käsitavadki.

Mis puutub verbaalnoomeni substantiiviks pidamise sel põhjusel, et „see ei pöördu, vaid käändub“ ¹²⁾, siis on viimane väide iseenesest küll õige, ent kas kõik sõnaliigid, mis käänduvad, kohe on substantiivid, see on veel küsimus. Ka infinitiivid käänduvad, tõsi küll, ainult üksikuis käändeis, kuid ei pöördu üldse, mitte üheski pöördes, kas peaksime nad sellepärast määrama — substantiivideks?! Liiatigi, kui meil leidub substantiivegi, mis käänduvad ainult osaliselt. Kui mainitud väide peaks paika, siis oleksid ju meie verbid sõnastikes (*ma*-infinitiivid!) kõik esindatud — *horribile dictu* — substantiividena! Muidugi on see absurdne.

Ja et verbaalnoomen on just substantiiv, mitte verb ega muu noomen, olevat seletatav sellega, et nimetatud sõnad esinevat nimisõna tähenduses. Ei saa öelda, et seegi seletus oleks rahuldav. Loogiline olles peaksime siis nimisõnade hulka arvama kõik need sõnaliigid, mis esinevad nimisõna tähenduses. Nii oleksid isikulised asesõnad *mina, sina, tema* jt. mitte enam asesõnad, vaid nimisõnad, põhiarvud *kaks, kolm, neli* jne. oleksid samuti substantiivid, sest nad esinevad ju nimisõna tähenduses! Et see siiski nõnda pole, vaid et asesõna jääb ikka asesõnaks, samuti arvsõna

11) Teatavasti on ka teiste keelte grammatikais samasugune liigitus.

12) Lektor Veski suuline seletus nende ridade kirjutajale.

arvsõnaks, siis pole verbaalnoomengi substantiiv, kuigi ta esineb nimisõna tähenduses nagu isikuline asesõna või põhiarv¹³⁾.

Olgu siinkohal veel vihjatud kavatsusele lahutada verbaalnoomenid verbiõpetusest ja liita need tuletusõpetusega. Kas ei tundu seegi liiga kardinaalsena, liiga omapärasena keeleõpetuse ajaloos üldse? Ja mis oleks sellega võita? Me standard-keeleõpikud tuleksid siis n.-ö. nurka heita, kõik keeleõpikud uuesti koostada jne. Igatahes tekiks segadusi õpetamises ja pahandusi lastevanemate ridades lisakulutuste pärast uue õpiku muretsemisel. Ja mis põhjusel kõik? Et verbaalnoomenit ei taheta võtta sellena, mis ta on, ja tahetakse tas näha seda, mida ta mitte pole. Näib küll, et see põhjus verbiõpetuse ümberkujundamiseks on liiga tühine ja ei vääri ega õigusta selle tekitatud segadust. Õigem oleks jääda senise ja põlise korra juurde, verbaalnoomen jätta ta senisesse asendisse ja sõnaliikide määramisel verbaalnoomenid, teo- ja tegijanimi, määrata kui mitte verbiks, siis vähemalt nende otseseni meega. See hõlbustaks ka edaspidist õppetööd nii sõnade liitmisel kui ka lauseanalüüsis.

M. Reim.

MEIE RAHVUSTOITUDE HINNANG BALTI KIRJANDUSES JA NENDE TÕELINE VÄÄRTUS.

Erakorralised ajad nagu praegune, kus väliskaubandus on piiratud, sunnivad rahvaid loobuma nii mõnestki harjumusest, ümber hindama väärtusi ja osaliselt isegi isaisade pärandit uuesti päevavalgele tooma. Maailmasõja päevilt mäletame hästi, et muu seas ammu ununenud käsitsi ketramine, taimedega kodune värvimine tõsteti uuesti ausse.

Nüüd loeme ühes rahvatoitluse alalt äsja ilmunud brošüüris sõna-sõnalt: „Kui raha on küllalt ja kui kõiki toiduaineid on saada, on tervislikku toitlustamist kerge korraldada. Erakordseil aegadel aga peame välismaa toiduaineid asendama samaväärtuslike kodumaa toiduainetega; peame kalleid toiduaineid asendama odavamatega, kuid teadlikult, nii et toidu väärtus selle all ei kannataks, et toidu standard ei langeks“¹⁾.

Meil on allpool juhus tagasi tulla selle muide kasuliku raamatukese juurde, siin olgu ainult viidatud asjaolule, et soovita-

13) J. Aavik peab substantiiviks. Vrd. tsit. teos, lk. 223, § 562.

1) Odav ja tervislik toit, lk. 5. Tallinn, 1939.

take tagasi pöörduda oma odavamate kodumaa toiduainete juurde, milliseid me lahedamates oludes asendasime väärtuslike ja kalliste välismaa kaupadega. Olgugi et see väide ei käi muidugi mitte kogu rahva, vaid teatava rahvaklassi kohta, tundub siin siiski oma maa saaduste alahindamist, kui käsi hästi käib, ja ainult häda sunnib nende juurde tagasi pöörduma.

Üldiselt on teada, et iga rahvas leiab oma kodumaa pinnalt ta nõuetele kõige vastavamad toiduained. Nii on ka meie rahvas endistel aegadel end toitnud oma maa saadustega ja sealjuures toime tulnud ebaharilikult raske töö ja töökoormaga.

Järgnevas olgu näidatud, kuidas neid meie rahvatoite hinnati balti kirjanduses läinud sajandi algul, missugused olid meie rahva- ja rahvustoidud, millest see hinnang oli tingitud, kuidas see hinnang mõnes osas muutus vastupidiseks erakorralistel aegadel ühe sajandi jooksul ja milline on nende toitude tõeline väärtus, mille äratundmisele meid jällegi viivad erakorralised ajad.

Saksa publitsist ja kirjanik J o h a n n C h r i s t o p h P e t r i kirjeldab Eesti maad ja rahvast ja ta elu-olu raamatus „Ehstland und die Ehsten“, mis ilmus trükist 1802. a. Ta ise elas Eestis 1784. a. kuni 1796. a. kodukooliõpetajana balti aadlikkude perekondades peamiselt Mihkli ja Nissi khk-s ja ka Tallinnas. Ta suhtub heatahtlikult maa pärisrahvasse, rõhutab väärnähtusi vahekorras teisest rahvusest käskijatega ja kuulub nende XVIII saj. valgustusajajärgu välismaalaste hulka, nagu Merkel jne., kelle sooviks oli parandada meie maa olusid. Oma raamatus „Ehstland und die Ehsten“ kirjeldab ta ms. eestlaste viletsat elu-olu. Ta maalib mustades värvides nende toitlust ja ütleb: „Niisama viletsad nagu nende elamud, nii kehv on ka nende toit. Suvel piim ja või, esimene hapu- või paksu-(kohu-)piima näol. Talvel hapud kapsad, naerid, porgandid, tangusupp ja viletsad veesupid, milledes ujuvad leivatükid, mustad nagu muld, soolaheeringad ja teised odavad kalad, eriti silgud. Need moodustavad nende peatoiduained ja nad ei tunne teist vürtsi ehk maitseainet kui pipart ja soola. Kaunviljadest nad söövad herneid, läätsi ja ube, vees keedetult, ilma mingisuguse teise valmistamiseta. Jahutoidud, kartulid ja tangusupid on neile juba maiusroaks, liha aga näevad nad veel harvemini oma laual. Sai ja kook on neile maiustuseks. Nende peatoiduaineks on aga rukkileib, olgugi must ja kõva, aga rammus, kosutav, toitev ja tervislik. Selline leib ja vahest veel vähe piima ja õlut sinna juurde moodustavad tihti kogu nende lõuna- või õhtusöögi. Mõned oskavad

valmistada ka erilist juustu, mis neile maitsevat nagu parim kompvék. Nad armastavad aga kõige rohkem soolatud ja kuivatatud kala, mida nad veel küpsetavad tules. Kala nad söövad värskest, kuivatatult või soolatult. Mõnel on selle tagavarad nii suured, et jätkub mitmeks kuuks.“ Teisal Petri kirjeldab kohutavalt levinud joomist, kuid vabandab seda kui ainukest lohutust mõisaorjuses. „Ilma viinata,“ ütleb Petri, „hakkaks ta [eestlase] veri mädanema selle viletsa ja nõrga toidu juures ja ta variseks vara hauda!“ Kuid sealsamas väidab Petri, et „eesti talupoeg paneb vastu kõige suurematele raskustele, niisama vapralt kannatab ta külma kui sooja, häda, nälga, janu, märga ja öövalveid. Talupoja eluviisid, ilmastikuolud ja harjumused, eriti aga nende kuumad saunad, kust nad ihualasti ja higistena välja tulevad ja talvel lume ja külma kätte astuvad, kõik see karastab neid igasuguste vintsutuste vastu.“

Eespool loeteldud rahvustoitude nimestikku täiendab mõni aastakümme hiljem Tallinnas sündinud, Torma kirikumõisas kasvanud tuntud estofiil W. Schultz, varjunimega Bertram²⁾. Endistele ainetele lisaks nimetab ta veel pärmi ja kapsast ja ütleb, et see igivana eesti toidusedel leiab täiendust metsast igasuguste ulukite ja metslindude, marjade ja seente, koduaiast puuja juurvilja näol, jne. „Peab mõnma,“ ütleb Schultz, „et selle igivanade rammusate rahvustoitude loendi järgi sõid paganusaegsed eestlased paremini kui ristitud, kes kõik oma paremad palad pidid maha müüma oma maksude maksmiseks.“ Kuid uue ajal märkab temagi toitlustuse paranemist.

Nii hindavad läinud sajanditel kõrvaltnägijad meie rahvustoite. Esimene näeb kõike mustades värvides, teine suhtub neisse õiglasemalt. Järgnegu siin lühike kokkuvõte sellest vana-eesti söögisedelist, mis kohati on maksev küll veel praegugi.

Kui küsida, mida rahvas ise loeb oma rahvustoiduks, siis kõlavastused lahkuminevalt: Läänemaa eideke arvab: leib, silk ja kartul; Järvemaal arvatakse: verivorstid ja odratangud; neile lisatakse Mulgimaal veel: kama ja korbid; setu aga ütleb: kartul, kuivatatud kala ja piim. Niisiis küllaltki vaheldust selleski arvamuses.

Vaheldust meie söögisedelisse toovad kõigepealt aastaajad, siis muidugi rahva jõukus ja sotsiaalsed vahed ning mõningal määral ka topograafiline jaotus.

2) Wagien. Baltische Studien und Erinnerungen, lk. 26 jj. Tartu, 1868.

Kõigi koduloomade liha söödi peamiselt sügisel ja talvel. Vanasti toimus tapmine kindlatel tähtpäevadel. Esimene oinas tapeti juba jaagupipäeval või rukkilõikuse lõpul, tapmise hooaeg aga algas mihkclipäeva ümber ja kestis kuni jõuluni. Kohati tapeti kõik tapmisele määratud loomad korraga; kellel polnud rohkem kui üks loom, sellel polnud ka valikut.

Värsket liha tarvitati harva, kogu aasta tagavara soolati ja suitsutati. Muidugi ei jätkunud seda igal pool kuni järgmise hooajani, ja kevade poole kippusid perenaise sõrmed tihtipeale vägisi lihatünni põhja ulatama. Meie maal tarvitati ka peaaegu kõigi koduloomade verd. Värsket verd tarvitati käkide, verileiva ja -vorstide jaoks. Kui siga tapeti sügisel, siis hoiti Lõuna-Eestis vorstiveri nädalaid ja isegi mitu kuud külma käes. Põhja-Eestis seevastu ei pandud verd seisma, ja nii tulid jõuluvorstid tihti valged tanguvorstid, ilma vereta. Et aga võimatu oli kogu veretagavara tapmise päeval korraga ära tarvitada, oli vanasti Harjumaal, osalt Järvamaal, Läänemaal, isegi Põhja-Pärnumaal ja saartel hoopis isesugune veresäilitamise viis tarvitusel. Osa kärke, s. o. kohesöödavaid, keedeti samal tapmise päeval, tagavaraks aga segati soe veri rukkijahuga, pandi päevaks seisma sooja kohta, teiste sõnadega hapendati nii nagu rukkileibagi, ja viidi siis rullina, pätsina või mauguna külma aita jahukirstu või viljasalvedesse, kust võeti igal pühapäeval ja neljapäeval, kui keedeti hapukapsa-suppi, lõigati viilud ehk kähkid sisse ja söödi leeme kõrvale eri liuast. Ka hapendamata ja harilikul viisil keedetud ning hiljem ahjus kuivatatud kärke on sel viisil alal hoitud. Olenevalt tagavaradest on sellest veretoidust siis jätkunud kas lühemaks või pikemaks ajaks, kohati isegi kuni kevadeni.

Olgu siinkohal meelde tuletatud Petri ütlust eestlaste kehvast veesupist, milles ta olevat näinud ujumas leivatükikesi, mustad nagu muld. Siin on kindlasti tegemist leemes keedetud verileivaga. Esiteks viitab sellele verikäki must värv, teiseks laguneks iga muu leib supis, liiatigi endine haganaleib, ja oleks meieaegse leivasupi taoline kõrt ega ujuks enam supis.

Talviste toitude hulka kuulusid veel mitmesugused jahu- ja tangupudrud ja kõrdid. Neile lisaks, jätkuks ja vahelduseks olid suvel ülekaalus kala- ja piimatoidud, eriti hapupiim ning hapupiim kamaga Viljandimaal ja mujalgi Lõuna-Eestis.

Juur- ja aedviljadest seisavad ammust ajast esikohal kapsas ja kartul. Vanasti asendasid neid naerid, kaalid, hernerid ja oad.

Lõpuks lisab suvine aeg veel toorelt söödavaid marju ja puu-

vilju, mis kuivatatult toovad vaheldust ka talvisesse söögisedelisse.

Selle loendi põhjal, mis sisaldab tänapäeval tunnustatud esmajärgulisi toiduaineid, küsime, mis põhjustas eespool nimetatud Petrit meie rahvatoitusid nii alahindama.

Petri oli kodukooliõpetajaks mõisades. Ta liikus ja elas Eestis olles neis ringides, kelle laud oli kaetud teisiti kui talu- tares ja kus ei söödud niivõrd nälja kustutamiseks kui ajaviiteks. Petri iseloomustab neid ringe ja ütleb, et seal arvatud heaks kombeks palju süüa ja vähe töötada.

Liigsöömine läinud paljudes majades nii kaugele, et selle kohta, kes kaasa ei teinud, s. t. palju ei söönud, arvatud, et talle söögid ei maitse, ta olevat maiasmokk, toidupõlgaja, nuriseja, jonnakas ja kes teab mis veel. Ainult see olnud õige mees, kes oma kõhu mehemoodi täis söönud ja ühestki pakutavast roast pole ära öelnud.

Teine meie maale sisserännanud riigisakslane, kauaaegne Põltsamaa kirikuõpetaja A. W. H u p e l elas Eestis XVIII sajandi teisel poolel ja surigi siin XIX sajandi algul. Temagi on huvi tundnud meie maa ja rahva vastu ja neid kirjeldanud. Ta ütleb oma 1777. a. ilmunud töös „Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland“ II, et balti-sakslaste kombed ja tavad olevat viimase kolmekümne aasta jooksul väga peenenenud. Põllamine ja liialdamine olevat kasvanud suureks. Ka baltlaste esiisad olevat nagu nemadki armastanud külaskäike ja vastuvõtte. Nad olevat toonud lauale ainult väheseid, kuid suuri ja kuhjatud liudu. Linnakodanikel olevat Hupeli ajal liudade arv endiseks jäänud. Maal, s. o. mõisades olevat see rohkem kui kahekordistunud. Aadlike perekonnapeod ületavat tihtipeale mõne vürsti peolaua pidupäevil. Kaasatoodud teenijate ja hobuste hulk suurendavat peoilmet ja kulusid.

Hupeli ja Petri sõnade tõenduseks ja kinnituseks on käepärast kaks väärtuslikku kultuuriloolist ürikut, nimelt kaks arvet, mis esitati kirikukatsumiste puhul³⁾. Kirikukatsumajate ehk visiteerijate hulka kuulus tol ajal kõigepealt ülem-kirikueestseisja, üks ilmalik, teine vaimulik assessor, kohalik praost, kirikuõpetaja, kokkukäsitatud kihelkonna mõisnikud jm. Ühes kirikumõisas viibiti 2—3 päeva, küüdihobuseid oli 16—25 kõrgema vaimuliku ja ta kahe assistendi ning praosti edasitoimetamiseks naaberkihelkonda. Need ametimehed peatusid harilikult mõnes mõisas

3) H. Kurrik, Tartumaa kiriku- ja kooliolud 1766 ja 1768, lk. 16—20. (Käsikiri.)

või ka kirikumõisas, kulusid kandsid kõik vastava kihelkonna mõisnikud, vastavalt mõisa suurusele.

Esimene arve Rannu kihelkonnast on pärit aastast 1717. Vaevalt on lõppenud suur Põhjasõda. Kulutatud on tol vastuvõtul Rannus: $\frac{1}{2}$ tünni õlut, 1 leisik (= 20 naela) leiba, $\frac{1}{2}$ leisikat võid, 1 lamma, 4 kana, 20 muna ja 1 vakk kaeru. See arve on nagu tõenduseks Hupeli sõnadele, et nende esiisad elasid lihtsalt, kuid mitte kehvalt.

Teine arve ilustab Hupeli teist ütlust, et XVIII sajandi keskel kasinus on kadunud, on laskutud liialdustesse. Teine kirikukatsumise arve Maarja-Magdalenast on pärit aastast 1752. Sellesse kihelkonda kuulub vaid 5 mõisa. Kõige rohkem 15 isikut on seega kolme päevaga ära tarvitanud järgmised toidud, nagu need on arvel loeteldud:

Messler'it, punast, prantsuse ja kirikuveini olevat ostetud	
kokku 15 rubla eest, ära tarvitatud aga ainult	6.50 rbl. eest
100 naela loomaliha	2 „
suhkrut, vürtsi, võid, moskva jahu	6.60 „
põdrasarve-soola, 8 sidrunit ja 10 naela lestakala	
Tallinnast	2.30 „
kokale on tema vaeva eest antud	3 „
1 väike siga ja 2 põrsast	60 kop.
1 väike siga ja 1 lamma (Kaiaverest saadetud)	1 rbl.
1 nuumatud vasikas	1 „
värsked kalu (Kaiaverest saadetud)	1 „
ostetud kuus värsket ja soolatud kala	1 „
8 kana, 1 nuumhani, 1 nuumkalkun ja 100 muna	1.29 „
8 vakka kaeru ja 100 leisikat heinu	5 „
õlut	2 „
püüli-, jämedat ja pereleiba	1.50 „
herneid, kapsaid, ostetud juurvilja, soola, keedist ja kirsikonserve	1 „
2 pudelit mõdu	16 kop.
suitsuliha	1 rbl.
piima, koort ja ostetud sibulaid	30 kop.
viina, tubakat ja piipe (saadetud Elistvere mõisast)	1 rbl.
piparkooke, kuivikuid ja kringleid	60 kop.
teed ja kohvi	50 „
üks marineeritud sidrun	5 „

Mõisnikkude pillav elu polnud Petri ajal veel vaibunud, vaid lokkas endiselt edasi. Pole imeks panna, et mõisa ja talupoja söögilauda ja söögisedelit võrreldes Petri otsus viimase suhtes pidi olema hukkamõistet.

Seda huvitavam on kuulda veel ühe kolmanda meie maal elanud riigisakslase arvamust ühe meie rahvapärase toidu, nimelt verileiva kohta õige hilisest ajast. Prof. R. K o b e r t oli Tartu ülikooli farmakoloogia professoriks a. 1886—97. Siit siirdus ta samale õppetoolile Saksamaale, Rostocki, kus ta töötas veel aas-

tal 1917. Samal aastal ilmus ta sulest 4. trükis uurimus, milles ta soovib Saksamaal verd toiduainena tarvitusele võtta ⁴⁾). Ta kirjeldab ja soovib muu seas eesti verileiba, mida ta nimetabki „Estenbrot“ ja mis Venemaa Balti provintside ja Peterburi kubermangu eestlastel olevat tarvitusel aastasadasid.

Kobert soovib Saksamaa suurte linnade tapamajades verd kasulikumalt ära tarvitada, kui seni olevat tehtud, ja seda mitte ainult raskel sõjaajal (1917. a.). Ta näeks heameelega, kui veritoidud jääksid ka edaspidi saksa söögisedelile. Liha ja valkude vähenemise tõttu kannatavat saksa rahvas alatoitluse all, leiva-jätkuna tarvitavat kartuleid, odrajahu ja õlejahu (seega meie endist haganaleiba peenemal kujul). Suurte linnade tapamajades aga valmistatakse ainult seaverest verivorsti, kuna loomaveri töötatakse ümber loomatoiduks. Kuni 1915. a-ni olevat tapamajades raisatud, kasutamata maha joosta lastud 80% kogu verest. Ainult vangimajades olevat veri äsja tarvitusele võetud kasuliku toiduainena.

Kobertil on palju vastaseid, kes ei poolda vere kasutamist toiduks. Ühe vastuargumendina nimetatakse isegi asjaolu, et alaline veretaigna segamine nõudvat pagaritelt tugevaid närve, ja edasi, et seisnud verileib võivad hädaohtlikuks muutuda täiskasvanuile, lastele ja nõrkadele. Selle peale vastab Kobert, et ei rootslased ega eestlased, kes ammust ajast tunnevad verileiba, ei tunne neid esitatud „suuri ja suurimaid“ hädaohte. Kobert omalt poolt rõhutab vere ja eriti eesti verileiva kõiki häid omadusi, millega ta tutvus, olles professoriks Tartus, kus talle umb. 1887. a. Vene sõjaministeeriumi poolt tehti ülesandeks uurida eesti verileiba ja avaldada oma arvamus selle kohta dieteetika ordinaariuse seisukohalt, et siis seda leiba võtta tarvitusele Vene sõjaväes vahelduseks harilikule rukkileivale. Tol ajal olevat Kobert korraldanud ankeedi oma õpilaste kaudu, kes praktiseerinud eestlaste juures. Tulemuseks oli, et keegi ei saanud öelda midagi halba verileiva kohta, paljud olevat seda nimetanud vaestele hädavajalikuks. Koberti esimene kirjeldus eesti verileivast „Chemikerzeitung“is ⁵⁾ olevat ärganud suurt tähelepanu Saksamaal. Mitmel kogukonnakoosolekul Münchenis olevat selle üle arutatud ja muu seas mainitud, et „venelaste arvates tuleb eesti rahva suur vastupidavus panna nende igapäevase veri-

4) R. Kobert, Über die Benutzung von Blut als Zusatz zu Nahrungsmitteln, lk. 104 jj., Stuttgart, 1917.

5) R. Kobert, Über Blutbrot. Chemikerzeitung 1915, nr. 12, lk. 69. Tsiteeritud R. Koberti järgi.

leiva tarvituse arvele“. Edasi loeme: „Liivi- ja Eestimaal söövad seda leiba isegi haiged maal ja teda hindavad kõik sealsed arstid.“ „Sellest selgub,“ ütleb Kobert, „et omal ajal sain Vene sõjaministeeriumile eesti verileiva kohta anda ainult kiitva tunnustuse.“ Kuid ministeerium polevat Kobertile seepeale ühtki vastust saatnud.

Kokkuvõttes ütleb ta veel: „Tuhandetele inimestele oli see eluajaks peatoiduks väga mitmetel maa-aladel Venemaal, kuhu on sattunud eestlasi.“

Lõpuks on Koberti verepropagandal ometi tagajärgi — veri võetakse 25. I 1917 Saksa riigikantsleri resolutsiooniga tunnustatud toiduainete hulka.

Õienduseks Kobertile olgu niipalju öeldud, et kõigepealt pole verileib meil kunagi asendanud rukkileiba, mis on ja oli meie igapäevaseks toiduks, kuna verileiba küpsetati ainult loomatapmise päevil. Niisiis on liialdatud ütlus, et verileib olevat olnud eluajaks eestlaste peatoiduks. Ei paista tõenäolisena, et olgugi 50 a. eest juhuslikult kogutud andmed oleksid andnud tulemusi, mis meieaegseist oluliselt lahku lähevad, nagu võiks järeldada Koberti väiteist. Tõsiasiaks võib olla ainult, et praegu tarvituselt kadunud Harjumaa hapuleib ja hapukäkk olid siis veel elujõulised ja üldtarvitatud, kuid ikkagi vist piiratud maalal.

Kui nüüd lõpuks veel kord vaatame, mida algul mainitud brošüür soovitab kui kasulikku ja odavat toitu, leiame sealgi kõiki neid toiduaineid, mida meie esivanemad tarvitasid. Ainuke pahe, mida vahest võime oma emaemadele ette heita, on see, et nende söögisedel oli liiga vaheldusvaene. Peame aga arvestama mitmeid kõrvalteguereid, mis seda täiel määral vabandavad. Vanasti oli välja kujunenud oma kindel söögikord — igal päeval nädalas oma teatud toidud, mis nädalast nädalasse kordusid. Edasi — perenaisel olid söögivalmistamise kõrval täita vanasti nagu praegugi õige mitmed ning tähtsad ülesanded, mis ei lubanud ennast pühendada ainult toitlusküsimusele, selle väljaarendamisele, liiati kui puudusid kodumajanduskoolid ja kursused ning sobivad kokaraamatud. Olgugi et esimene eesti kokaraamat ilmus a. 1781 ja sellele järgnesid mitmed teisedki, olid need määratud mõisa kokkadele ja keetjatele, mitte lihtsurelikule.

Kolmas etteheide endisele söögisedelile oleks osaline vitamiinide puudus. See oli aga üldine pahe, mis esines igal söögisedelil, mitte ainult meie omal. Meil on tõendeid, et lapsed ise

instinktiivselt reageerisid sellele puudusele ja oma leidlikkuses end ise looduses varustasid sellega, mida puudulik söögisedel neile ei andnud. Juba tsiteeritud Schultz-Bertram, meenutades oma lapsepõlvemälestusi Torma kirikumõisas, kirjeldab, kuidas lapsed kevadest kuni sügiseni on otsinud ja leidnud meie praeguses mõttes vitamiinisisaldavaid aineid ning toite ja neid küll toorelt, küll küpsetatult söönud või närinud, nagu kevadist õrna orasheina, pärnaõisi, metsmarju, tuhas tuliste kivide vahel küpsetatud kartuleid ja isegi meie kõige uuemat leiutist vitamiinide alal: pihlakamarju.

H. Kurrik.

KREUTZWALDI MUINASJUTT „LOPI JA LAPI“.

Uurimuses „Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist“ kirjutab L. Tohver prof. W. Andersoni suuliste andmete põhjal: „Viimane [Loppi ja Lappi] näikse olevat tõlge üsna väheste lahkuminekutega Hebeli jutukesest „Drei Wünsche“.

Mil määral „Lopi ja Lapi“ on tõlge ja kas ei leidu jutukesele tuge ka ehtsast eesti rahvaloomingust, sellest järgnevas.

Kreutzwaldi jutuke koosneb järgmistest motiividest: Külalt eemal hurtsikus elab kehv vabadik Lopi oma naise Lapiga. Vaesus toob tihti tülisid majja, õnnetuste puhul veeretavad nad vastastikku süüd teineteisele ja kahetsevad oma abiellumist. Ühel säärasel tüliõhtul tuleb üleloomulik olend (vägevam loom) võõra naisterahva kujul tuppa ja töötab nende kolm soovi täita, andes kolm päeva mõtlemisaega. Kolmandal päeval toob Lapi naabri perenaiselt vorstivett, et selles õhtul kapsapead keeta. Söögilauda istudes avaldab Lapi, et oleks hea, kui leeme kõrval ka vorsti laual oleks. Kohe kukub vorst lauale. Esimese soovi tahtmatu täitumine vastuvõtmatul kujul vihastab Lopit ja ta soovib vorsti Lapile nina otsa. Soov paraku täitubki. Kolmas soov kulub vorsti vabastamiseks Lapi nina otsast.

Jälgigem põgusalt selle muinasjutu esinemist rahvusvahelises perspektiivis. Aarne-Thompsoni muinasjuttude tüüpide süstemis tuleb meil seda muinasjuttu otsida 750 A alt. *The Wishes* [= Soovid]: Kristus ja Peetrus lubavad külalislahkele talumehele kolm head soovi, külalislahkuseta rikkale kolm paha soovi.

I. Tasutud külalislahkus. (a) Kristus ja Peetrus (jumal või muu üleloomulik olend) tasuvad külalislahkust ja karistavad vastupidist. (b) Piiratud arv soove täitub.

II. Soovid. (a) Külalislahke tarvitab kolme soovi targalt; külalislahkuset avaldab kaks rumalat soovi (näit. soovib hobuse kaela murdmist, oma naist sadula selga, kolmas soov kuulub naise vabastamiseks); või (b) sama ühe sooviga — teha kogu päev seda tööd, millega päeva alustatakse; üks teeb mõistlikku tööd kogu päeva, teine aga valab vett seale; või (c) abikaasadele antud kolmest soovist üks saab naisele, kes selle raiskab tühisele; oma vihas soovib mees naisele teatavat objekti kehasse või keha külge ja peab tarvitama kolmanda soovi selle vabastamiseks.

Selle tüübi alla kuulub niisiis mitu alatüüpi. Abikaasade vahetõrka käsitlev, milles mees soovib naisele objekti keha külge, kuulub 750 A II c alla. Kaks esimest moodustavad tsükli Jumala või mõne püha isiku käimisest maa peal. Nende käimise tagajärjel puhkeb hääl ja puhtail õndsus, kurjadel, kitsidel ja inetuil häving. Sellega proovib Jumal inimsugu. Sellesse ringi kuulub ka Grimmide muinasjutt nr. 87, „Vaene ja rikas“.

Sagedane on juhtum, nagu hesseni muinasjutus, kus abielupaari 3 soovi lubatakse täita. Abielupaar satub vastuollu soovide asjus. Naine soovib midagi igapäevast või rumalat, millest mees vihastub ja soovitud asja naise ihu külge soovib. Kolmanda sooviga seatakse endine olukord uuesti jalule. Nõnda soovib mees naisele vorsti nina otsa, konti kurku või riided naise keha külge. See on tuntud mitmel pool Euroopas (Saksamaal, Hollandis, Inglismaal, Prantsusmaal ja mujal).

Eesti suulises traditsioonis leidub seniste andmete järgi muistendeid, milles Vanaisa lubab külalislahkele vaesele heateotööd, mida ta hommikul hakkab tegema, teeb ta nõnda kaua, et sest asjast eales puudus ei tule. Naine hakkab leiba tegema, mees loeb linnas raha. Rikas tahab ka raha lugeda. Aita lugema minnes tunneb aga „püksipakitust“ ja läheb nurga taha. Naine ootab meest, et koos lugema hakata, ja kui mees ei tule, läheb vaatama. Mees suures kimbatuses ei mõtlegi äratulekule. Naine hakkab naerma. See oli nende esimene töö, ja kui nad ära pole tulnud, on nad säärases seisundis praegugi. (H II 26, 649—652 (3) < S Jn. Jaak Siimer. 1889.)

Rahvatraditsioonis näib puuduvat vaste tüübile II c: abielupaar saab kolm soovi, kuid nende teostamise juures satub eri arvamustele. Kui see muinasjutu-tüüp eesti rahvapärimeses puudub, siis ei võinud Kreutzwald siit mingisugust tõuget saada oma

muinasjutu loomiseks. Ja näib olevat üsna kindel, et ta on tarvitanud aluseks J. P. Hebeli muinasjuttu „Drei Wünsche“¹⁾.

Hebeli jutuke „Drei Wünsche“ oli Kreutzwaldile kättesaadav ka juba tartukeelses täpses tõlkes, nii et tal uueks täpselt tõlkimiseks oli vaevalt enam vajadust või huvigi. Tõlge ilmus a. 1844 „Maarahva kalendris“, kus ilmus ka Kreutzwaldi karskussisuline jutuke „Surm ja tema abbimehed“²⁾.

Tõlkijat pole õnnestunud kindlaks teha. Võib oletada, et initsiaalide G. M. taha on peidetud tolleaegne Vastseliina pastor Karl Gottfried Gustav Masing (1789—1859). Pastor G. Masing oli sidemeis õpetatud Eesti Seltsiga, kes andis välja „Maarahva kalendrit“.

Täiesti kokkulangevad jooned Hebeli ja Kreutzwaldi jutu vahel on järgmised: peamotiiv — vorst mehe soovil naise nina otsas ja soovide luhtumine nende mõistmatu kasutamise tõttu. Samuti ka see, et soovid annab „kõrgem olend“, kes ilmub nende keskele.

Rohkem on aga erinevusi.

Kreutzwald nimetab oma tegelasi Lopi ja Lapi, Hebel Hans ja Lise. Kr. jutu tegelasteks on vanapaar, kel elus halvasti läinud ja kes nüüd teineteisele etteheiteid tehes koos elab. H. jutu tegelasteks on noor abielupaar, kel elus hästi läheb ja seetõttu veel paremat igatseb.

Kr. jutus tabab kõrgem olend abielupaari tülitsemisel, H. tegelased istuvad soovindja tulekul vaikselt ahju kõrval ja purustavad pähkleid.

Kr. jutus abielupaar ei kiirusta soovimisega. H. jutus naine tahab endale soovida paari tosinat kuldlitritega tanusid, kaelarätte ja muid seesuguseid asju. Soovi andja segab vahele ja palub mitte kiirustada.

Kr. jutus on mõtlemisaega kolm päeva, H. jutus terve nädal.

Kr. Lapi toob külast vorstivett, milles keedab kapsapäid. Kapsaleeme-vaagna juures avaldabki Lapi vorsti-soovi. H. jutus Lise valab pannilt kartuleid kaussi ja soovib vorsti kartulite kõrvale.

Kr. vorst kukub laest, H. vorst tuleb ahjusuust.

1) J. P. Hebels sämtliche Werke. Neue Ausgabe. Dritter Band. Erzählungen des rheinländischen Hausfreundes. Lk. 12—15. Carlsruhe, 1838.

2) G. M. Mustine jut. (Kolm sõudmist). Ma-rahva Kalender ehk Täht-ramat 1844, lk. 32—36.

Kr. jutus vorst pikendab naise nina, H. jutus on vorst vürude moodi nina all.

Ratsionalistlikke õpetusi on Hebelil mitu, Kreutzwaldil üksainus.

Siit võib otsekohe järeldada, et meil pole tegemist tõlkega, vaid ühise motiivi iseseisva ümbertöötusega. Siiski tuleb Kreutzwaldi redaktsioon Hebeli omale kõige ligemale. Hebeli jutt on Kreutzwaldile oletatavasti kahe allika kaudu tuttav olnud — saksa- ja eestikeelse. On teada, et ta Hebeli jutte tundis ja neid ka eesti keelde tõlkis³⁾.

„Drei Wünsche“, nagu selgus, ilmus eesti keeles „Maarahva kalendris“, kus ilmus ka Kreutzwaldi karskussisuline jutt. Selle põhjal võibki oletada, et tõuke seesuguse muinasjutu kirjutamiseks sai ta siit, samuti peamotiivi, et siis luua uut juttu.

Kreutzwald on oma tõlketööd enamasti ikka ümber valanud ja võõrast olustikku eestilisemaks kohandanud. Nii on ta siingi teinud (mäevaimust on saanud lihtsalt „vägevam loom“, samuti tuleb olustiku kohandamiseks nimetada vorstivee laenamist külast ja kapsapea keetmist selles jne.).

Tema lemmikmotiiviks näib olevat ka lahkõlalise abielurahva kujutamine, kus vaesus toob tüli majja. Samuti armastab ta esitada torisevaid naisi, kelle kohta ta oma tõlketöösse on lisanud halvustavaid interpolatsioone (näit. „Kilplased“, „Reinuvader Rebane“). Seda on meeldinud tal ka siin teha.

Eesti trükitud kirjanduses on tuttav ka jutt, kus mehe soovil riie jääb naise keha külge kinni. Kolmas soov kulub naise vabas-
tamiseks piinavast riidest⁴⁾. Jutt on oletatavasti tõlgitud, tõlkija on selgitamata.

Nii võiks siis väita, et „Lopi ja Lapi“ pole muinasjutt eesti rahvasuust ega ka täpne tõlge, vaid vaba ümberlooming Hebeli jutu põhjal. Kas tal oli aluseks saksa- või eestikeelne redaktsioon, on raske öelda. Tõenäoliselt tundis ta nii üht kui teist.

Ed. Lāugaste.

3) L. Tohver, Kreutzwaldi väliskirjanduslikust eruditsioonist, lk. 99 jj. Tartu, 1932.

4) Kõiskuub. Uus Tallinna Täht-Raamat ehk Kalender 1880. Tallinnas trükitud G. Geberti kirjade ja kuluga. Lk. 59—61.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJANDUSLIKUD AUHINNAD AASTAL 1912.

Omal ajal, kui „Eesti Kirjanduses“ (vist aasta paari-kolme eest) ilmus uurimus auhindamiste ja Eduard Vilde „Tabamata ime“ auhinnast ilmajätmise kohta, pidin kirjutama täienduse. Kuid see ununes. Nüüd on selle „Eesti Kirjanduses“ ilmunud artikliteseeria autor E. L. A. U. G. A. S. T. E kirjutanud hea raamatu „Eesti kirjandus karikatuuris“, kus figureerib kokkuvõtte seniste andmete põhjal. Ja need andmed lasevad väita, et kogu jury omas koosseisus on toiminud mõjutuste surve. Kuna aga jury koosnes üksikisikuist ja need võisid jõuda ühisele otsusele eri motiivide põhjal, antagu mulle luba kõnelda oma motiividest ja asja käigust, nii nagu viimane mulle on mälu jäänud. Oma mälu aga tahaksin usaldada sellepärast, et minu otsus „Tabamata ime“ kohta pole muutunud. Edasi sellepärast, et kaudset mõjutamist ikkagi oli tunda ja seepärast häiris ning meelde pidi jääma, ja et ümbruse ning avalikkuse sekkalöömine meelepidamist veel süvendas.

Muidugi on üksikasju, milledest ma palju ega midagi ei tea. Tol ajal ma näiteks ei teadnud, et Anton Jürgenstein selles asjas korrespondeeris Villem Reimaniga. Niisama ei teadnud ma, et B. Linde ja teised kiitsid Vildet. Seda lugesin alles Ed. Laugaste mainitud artikliteseerias. Niisama ei tea ma midagi jury allakirjutatud otsusest. (Või otsitakse jury koosoleku protokoll?) „Eesti Kirjanduse“ sellekohased numbrid pole mul praegu käepärast, nõnda et ei või täpsemalt ütelda, mille puudumise üle taunti artiklis imestust.

Lühidalt kokku võttes on seni kogutud materjalide järgi nõnda, et Eesti Kirjanduse Selts tahtis hakata jälle kirjandust auhindama. Ja valiti jurysse K. A. Hindrey, Aino Kallas ja Juhan Luiga. See jury siis otsustas Vilde „Tabamata ime“ auhinnast ilma jätta, samuti tema „Jutustused“ välisel surve, Villem Reimani tagasiastumise ähvardusel. Niisiis muutis jury oma endise otsuse, et Villem Reiman jääks edasi Eesti Kirjanduse Seltsi esimeheks. Määras Vildele vaid rahalise toetuse senise kirjandusliku tegevuse eest.

Asja käik oli aga järgmine:

Dr. J. Luiga, kes elas Tallinnas ja (vist) oli „Päevalehe“ toimetuses või vähemalt väga tihedas kontaktis lehega, tuli Tartu, ja siis peeti võrdlemisi lühike koosolek. Võeti kõne alla, kes kirjanikest võiksid auhindamisele tulla, kaaluti mõne sõnaga tööde võrreldavat väärtust. Mõtete lahkuminek tekkis „Tabamata ime“ juures, kusjuures mulle tundus, et Luiga, keda oli selles näidendis karikeeritud, oleks olnud kauni žesti poolt. Kuna ta oli jury liige, siis oleks tema meelest kohanegi olnud määrata auhind *sine ira et studio* nimelt sellele tööle, kus teda ennast rünnatakse. Mina aga pidasin seda näidendit auhinnaks igati küündimatuks ja ei soovinud kunstiküsimust ohverdada kellegi isiklikule noblesile. Ja Luiga andis järele.

Üks aga oli selge: Eesti Kirjanduse Seltsi meeleolu ei lubanud mööda minna Eduard Vildest juba tema pika kirjandusliku tegevuse pärast. Juurde tuli veel, et Vilde oma „Tabamata imes“ ja „Jutustustes“ ometi kord hakkas taotlema ka kunstilisi sihte. Pealegi oli Vilde ju emigrant ja elas halbades tingimustes.

Sel puhul siis mainiti ka „Jutustusi“.

Koosolek, mida pigemini võiks nimetada eelkoosolekuks, lõppes ilma otsuseid tegemata. (Mina isiklikult pidin ju enne põhjalikumalt tutvuma „Jutustustega“ kui nüüd kõne alla tuleva raamatuga. Sest iseasi on raamatu lugemine ja lehitsemine, iseasi aga lugemine otsuse tegemiseks jury liikmena.) Selgusele jõudnud, et „Tabamata ime“ auhinda ei vääri ja et teiste kirjanikkude kohta tuleb teha otsus üksikult ja

üksikasjaliselt, läksime laiali, kusjuures Juhan Luiga ütles: „Tehke valmis ja saate mulle kätte, mina igatahes ühinen.“

Siis, kohe peale tema ärasõitu, ilmus „Päevalehes“ üsna ootamatult teade, et auhinnatud olevat Vilde „Jutustused“.

Niisugusesse teatesse võib jury liige suhtuda mitmel viisil, teda ignoreerida või oodata, kuni toimetuse eksituse ise parandab. Välisilmast aga oli osa võlutud „Tabamata ime“ sensatsioonist, pahempoolitsevad ajakirjanikud pidasid Vildet omaks meheks ja küsisid, miks see teos pole saanud auhinda, kuigi põhjendused, miks selle oleksid saanud „Jutustused“, vahest kuidagi oleksid rahuldanud. Kuna aga otsust seni üldse polnud tehtud, pöördusin ma kirjalikult Juhan Luiga poole ja ütlesin, et õiendada „Päevalehes“ on tema asi, vihjates sellele, et ainult tema kaudu võis lehte pääseda niisugune arusaamatus.

Oletamiseks on siin ruumi: Võib-olla mõtles Luiga: Vilde saab niikuinii mõne auhinna, eks siis muidugi „Jutustuste“ eest. Ja laskis langetada mõne sõna, mis põhjustas „Päevalehe“ teate.

Kes Luigat tundis, see teadis ka, et ta mõnikord ei kavatsenud üldse vastata. Nagu seegi kord. Ei reageerinud ta mu kirjale sõnagagi.

Agateade, et auhinnatud olevat „Jutustused“, oli viinud konflikti V. Reimani oma veendumuste vahel kirikuõpetajana ja oma seisukoha vahel Eesti Kirjanduse Seltsi esimehena. Seda sain teada Jürgensteinilt, kes aga oli veidi solvunud minu seisukohast, et jury on jury ja et vist polegi sobiv kirikuõpetaja amet sellest tingitud ühekülgsusega ning asjatundmatusega ja Eesti Kirjanduse Seltsi esimehe koht. Ja kui Jürgenstein, nagu lugesin „Eesti Kirjanduse“ artiklist, võis Reimanile kirjutada, et Hindrey formuleerib nõnda, et haiget ei saa keegi, siis on ta ju küll talitanud *bona fide*, kuid ikkagi andnud värvingu, mis täielikult erines minu hoiakust. Mul tuli formuleerida niikuinii, kui otsus kord on tehtud. Vahepeal olin ju ka põhjalikumalt tutvunud „Jutustustega“, mis ka ei leidnud mu poolehoidu. Teisalt aga juhiti mu tähelepanu veel sellele, et „Jutustused“ ei käi üldse auhinnatava aastakäigu alla. Tumedalt meenub, et oli juttu Eesti Kirjanduse Seltsile sisseantavast või sisseantud protestist selle raamatu auhindamise alla võtmise vastu tema ilmumisaasta suhtes. Ka etteruttava ja eksitava teate ilmumise tagajärg.

„Tabamata ime“ ja „Jutustuste“ eest auhinda siis määrata ei saanud. Vilde aga oli tööpoolest juba hakanud kirjutama kunstiliste sihtidega, oli emigrant, elutingimused halvad — seda pidi Eesti Kirjanduse Selts võtma arvesse. Järelikult pidi temale midagi määratama, sel või teisel viisil. Ning Aino Kallasega ühinesime siis „toetuse“ formulatsioonile, mis muidugi oli ebaõnnestunud fiktsioonilt. Oleks ju mõeldav olnud sõna „stipendium“ või „autasu“, ühtlasi ka summa suurendamine. Kuid Eesti Kirjanduse Selts kiirustas mingi kindla otsuse saamisega. Kiirustamine omalt poolt oli tingitud ärganud avalikust ärevusest, see jälle tuli enneaegselt lehesõnumist, mis pealegi polnud õige.

Et meie kolme, Aino Kallase, Juhan Luiga ja minu, eelkoosolek toimus ilma protokollimata ja otsuseid tegemata, sõltus küll sellest, et olime kõik jury kohustusi täitmas esmakordselt ja seepärast vilumata. Selgub see ju ka sellest kodusest viisist, et Luiga sõitis ära, lubades ühineda meie poolt langetatud otsusega.

Selle otsuse tegin siis teatavaks Juhan Luigale. Kuid ma kardan, et seegi tehti ka jälle nõnda-ütelda kodusel teel, lihtsa teadaandega Luigale kirjas. Igatahes ei mäleta ma ühtegi dokumenti, millele oleksime üheaegselt alla kirjutanud. Küll aga mäletan üht suusõnalist aruannet Eesti Kirjanduse Seltsi juhatause ees jury otsuste ja auhindade määrad kohta, mis võeti teatavaks ühes mu põhjendustega. Ja seda vist protokolliti küll. Ning siit vahest selgubki, miks pole olemas mingit jury otsuste protokollit või akti jury enese poolt.

K. A. Hindrey.

KIRJANDUSE ÜLEVAADE.

Mait Metsanurk: Tuli tuha all. Ajalooline romaan. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1939. 469 lk. Hind 5 kr. 75 s.

Nende ridade kirjutaja on uurinud üksikasjalisemalt suurt näljaaega Eestis 1695—1697. Sel puhul avaldatud töodes pole tahetud esikohale seada selle nälja õudsust suuremuse protsessi avaldamise näol, vaid taheti anda läbilõiget eesti rahva elust ta igapäevases võitluses oma kodu ja õiguse eest sel karmil ajal. Soovisin näidata, et suur vastuolu valitseb rahvamälestustes edasielava hea Rootsi aja ja selle tegelikkuse vahel.

Kuid oma teose koostamisel elasin paratamatult tunnetes läbi selle aja, püüdsin tabada meeleolusid, mis valitsesid siis, püüdsin viia end mõttes sinna keskkonda, milles viibis saatuse katastroofilis löökides ilma tõsise abita vaevlev rahvas. Lugeses nüüd Metsanurga kõnesolevat romaani elasin uuesti läbi need tunded, mis valdasid mind uurimuste juures — meeleheite, viha ja paratamatuse tunnetused. Metsanurga romaan suudab elustada sellekohaseid mõtteid ning meeleolusid. On põhjust arvata, et see romaan on teistelegi loetav selle sisemise pinge, mida loob huvitav teos.

Meie ajalooline romaan kaldub sageli olema olustiku täpseks kirjeldajaks, ilma selle olustiku ajaloolise tagapõhja hea tundmiseta, niiviisi ilukirjandusliku teose piire ületades ning lehekülgi täites igava etnograafilis-ajaloolise andmestikuga, mis sageli kas üksikasjades või koguni oluliseltki on valed või kaotanud mõõdukuse. Äärmuslikke ajaloolisi pikantusi, poolanekdoote või kurioosumeid esitades unustatakse romaani tegevuse areng hoopis, kuna tegelased muutuvad kas õilsaiks nukkudeks, kehastunud negatiivsuseks või ajastule võõraiks olendeiks.

Ka Metsanurk ise on kirjutanud mõne seesuguse teose. Tema „C. R. Jakobson“ oli allakirjutanu meelest „hiilgavaim“ sellekohane näide. Jakobson oli suur isiksus ja ka suurte kirgede inimene, mitte aga mingi õilsuse kehastis. Ka käesolevat romaani kätte võttes kahtlesin, kas autor pole siingi tallanud võõraid ja ekslikke radu. Siiski võis meeldivalt kogeda muud: Metsanurk on uuesti tõendanud oma loomisvõimet ajaloolise romaani alal.

Olustik suure nälja ajal Eestis on autori poolt antud edasi oluliselt õigesti, arvestamata mõningaid üksikuid eksimusi. Peakangelane Tõnu on toodud vahest pisut liig idealiseeritult ja väga tundelise kujuna; kui ta seda vähem oleks, mõjuks ta veel tõepärasemana. Tõnu esindab talupoja tüüpi Rootsi aja lõpult, kelle enesetunne oli kasvanud Karl XI reformide kaudu ja kes suhteliselt väikese ja tol ajal üldiselt esineva ülekohtu, mõnehoobilise peksukari vastu õigust läks otsima Tartu ja Riiga, pannes kaalule kogu oma talu ja kodakondsed. Kuid õigus selles teoses üldiselt pääseb lõpuks võidule.

Mõisa valduseküsimus jääb mõnevõrra ebaselgeks. Esialgul nähtavasti Harald Igelstrom oli mõisa rentnik, kuna maad kuulusid kroonule. Hiljem, autori järgi, olevat ta Stokholmis kõrge koha saanud ja kuningas oli talle palga asemel Kärevere ja Laeva mõisad põliseks omanduseks andnud. Sel juhtumil tuleb Laevat võtta eramõisana, kuid autor käsitab seda kroonumõisana. Ta laseb asehaldur Strömfeldtil revideerida valitseja von Dusewizti majanduslikku tegevust ning sunnib teda kohtlema talupoegi majandusreglemendi järgi, mis käis ainult kroonumõisade kohta. Ka viljalaenu anti suurel näljaajal peagu ainult kroonumõisadele. Valitseja von Dusewitz oli Igelstromi rentnik, mitte kroonurentnik. Kui meie aga vastu autori ütlust võtaksime Kärevere ja Laeva mõisad Igelstromi eluaegsete tasumõisadena, võiksime neid norme, mida autor kohaldab Laevale, võtta kohastena. Nii on teose olustik iseloomustav kroonumaadel asunud talupoegade seisundi, mitte aga eramõisade talupoegade seisundi kohta. Viimaste käikudest asehalduri ja kindralkubernerite juurde poleks

palju kasu olnud, sest neis instantsides tehti valjult vahet kroonu- ja era- talupoegade suhtes.

Teosele on kasuks, et autor ei kasuta äärmustikke ja kohutavaid pilte suure näljaaja kibedamaist faasidest, kuigi Laeva piirkond kuulus Eesti sellesse ossa, mis nälja raskuste ja suremuse all kõige rohkem kannatas. Sellegipärast autori iseloomustused ja vihjed nälgumisest on mõjuvad ja näitavad hästi saatuslikku paratamatust ja sellele alistumise traagikat.

Teose peaidee, võitlus talupoegkonna õiguste eest, mida sümboliseerib Tõnu esinemine ja murdmatu tahe — see tuli, mis kord tuha all, kord lõkkele lüües on hoidnud lootuste elevuses, orjuse raskustes ja olukorra parandamise heitlustes kõiki generatsioone meie rahvast —, on väljapeetult hästi edasi antud.

Üksikasjades võib vaieldavaid ja ekslikke piasasju küll leida, kuid need ei sega üldpilti. Näiteks autor püüab Tõnu esinemist näidata vääriskana kõikjal, kus selleaegsete kohtlemistavade raamides see pidi olema teissugune. Paindumatu ja uhke, ilma sügavama kummarduseta on Tõnu asehalduri ja kindralkuberneri ees, kuid ajaoludele vastavalt ei oleks alandanud see Tõnu isiksust põrmugi, kui ta selle aja seisuslike vaheseinu arvestades, nagu seda kõik talupojad tegid, ka sügavamalt oleks kummardunud. Selle aja dokumentides on järjest kirjeldusi, kuidas talupojad ühes või teises asjas asehalduri juures käisid ja aadlikud kindralkuberneri ees käitusid; sügavas kummarduses ei nähtud midagi alandavat. Kombed muutuvad ja mis praegu on alandav, oli tol ajal üldiseks käitumisvormiks. Aga Tõnu on erand mitmes teiseski asjas ja vahest Strömfeldt, kellel oli küllalt seisuslikku uhkust ja nõudmist, et talupoeg, kui ta tahtis midagi saavutada, kommetekohaselt pidi käituma, lasi endale meeldida Tõnu erinevat esinemist.

Tõnu võitlust soodustas mitmeti asjaolu, et Tartu mõjuka kodaniku ja kaupmehe Kempe küürakas vend Bengt oli kibestunud linna rae vastu ühe koha mittesaamise pärast ja vaenulik ka mõisnikuseisusele. Bengtil polnud autori järgi midagi talupoegade seltskonna vastu, kellelt ta sai mõnigi kord veiniraha. Bengt viib endaga ka Tõnu kaasa viinakeldri, kus istuvad linna tähtsad pürjerid, ja joob seal koos Tõnuga. Küll siis Tõnu oli vist niivõrd auväärse olemisega, et siingi olid seisuslikud vahed kadunud!

Lk. 168 laseb autor Tõnul paosse minekul Võru teed mööda linnast välja sõita. Tee oli seal küll, kuid vaevalt ta Võru tee nime kandis, kuna Võru linn asutati alles Katariina II ajal.

Tolle aja mõisateenijaid iseloomustab Metsanurk tabavalt. Ainult opman on peagu tarbetu kuju, kuna ta tegevus Laeva mõisas on õige kahvatu. Tegelikult oli opman, kelle ülesanded sel ajal olid identsed valitseja omaga, mõisas omaniku või rentniku kõrval a ja o.

Olustiku kirjeldusel ajastu tundja võib leida muidki kõrvalkaldumisi ajastu stiilist ja eluvormist, kuid lugemist üldiselt need ei sega. Selles juures on ülekaalus kohti, mis kujutatud ajastu väga hea tajumisega, mis ei mõju aga siiski üksnes külma etnograafilise või ajaloolise kirjeldusena, vaid paeluvad oma seemise soojusega ja panevad kaasa elama. Üheks näiteks olgu näljaaegne jõuluõhtu Siimu peres.

Eesti ajaloolise romaani alal tundub nende ridade kirjutajale käesolev teos olevat üheks õnnestunumaks.

O. Liiv.

Oskar Luts: Punane kuma. Mälestusi XI. Noor-Eesti Kirjastus, Tartu, 1939. 178 lk. Hind 2 kr. 75 s.

Maailmasõja punane kuma ühendab kolme viimast Lutsu mälestuste- raamatut teataval määral üheks iseseisvaks ja jätkuvaks tsüklik. Juba IX mälestuste köites mobiliseeritakse Luts proviisorina Maailmasõtta, X-ndas teenib ta ligi pool aastat lahingutest ohustatud, pommitatud Varssavis, kust ta lõpuks lahkub rongide komandandina, millega ähvar-

dava sakslaste pealetungi eest transporditakse linna koolerahospitali sisustist rindekaugemasse Dvinski.

„Punases kumas“ käsitleb autor umbes kahe nädalast ajavahemikku 1915. a. augusti mingisugusest ebamäärasest kuupäevast peale, kui algab „reisiselide“ — nõnda nimetab autor ennast ja oma kolleegi Rainerit rongisaatja tegevuse pärast — pikkamööda eesmärgile nihkuv raudteeretk Dvinski poole. Järgneb paar tammuvat nädalat, täis katsetusi sellest pagasist tõrkuvas sihtasutises lahti saada ja muid ajaviitmisi järgmise ülesandeni, mis viib tegelased Vilnosse, millest jaam eespool autor lõpetab rongistseeniga oma seekordse vestluse.

Sündmustik pole „Punases kumas“ nii rikkalik ega mitmekesine kui võib-olla eelmises mälestuste köites, ka puudub siin laiem tegelaskond. Jutustuse käigus langeb pearõhk puht-isikulistele elamustele, nagu seda on autori armumine sõbralikku ja sümpaatsesse venelannasse-ametnikusse, olgugi et see elulooliselt määrav seik varjundatakse päris-tublisti autori reisiülesannete motiividega. Kuid jätkub võimalust kergetada esile üht kui teist teemat, mis seotud suure Venemaa tollaegse sõja miljöoga ja olustikuga. Nõnda on üsna piisav sissevaade tsaaririigi narruseni segasesse asjaajamiskorda, kus kõik toimub kavatult, eeskirjadest mööda libisedes, tujukuse ning väga inimliku oma-särk-kõige-lähem-prinsiibi järgi. Siia kuuluvad üsna põgusad viiped tagala sõjahaide ahnitemise suunas, mõnevõrra kujutatakse sõja meeleheidet ja õudust, sõja lootusetust ja mõttetust, sõjapsühoosi tõttu lõtvunud inimelu langust joomakultuuri ohvriks. Ka leidub tagalaelu tegelaste kriitikat ning kohati vilksatavad päris revolutsioonilised ja sotsiaalselt ning patsifistlikult kajavad mediteerimised, kus ei jäeta sarjamata isegi tsaaririigi kodanikke nende tuule järgi pöörleva elutehnika pärast.

Mälestuste tegelaskonnas esineb kõigepealt nende autor Luts ise, kelles seekord ilmestub ta armunud mina, ta naiivne ja naljakas kavalterlus, siiras inimlikkus ning ametnikutubludus. Eelmistest mälestuste köidetest tuttav Rainer jätkab oma vembukat ja kuraasikat olemist, ometi ei tõuse temaga ühendusse viidud koomilised stseenid eriti maitstava tasemeni. Kuid mõni lai žest ja julge pealehakkamine kõrvaldab sellegi ebakoha. Üsna vastandlik Rainerist reisiselile ja energia mõttes Lutsule endalegi on farmatseut Zuikov, tagala positiivne kuju, tõsine vene mees läbi ja läbi. Temas peegeldub tollaegse Venemaa paremik, ta on heas mõttes isamaalane, puhtalt ja inimlikult mõtleb see teovõimas mees. „Punase kuma“ kõige tähelepanavamaks ja omapärasemaks sanga-riks on aga sanitaarosakonna laovalitseja Jakobovitš, kumu gogolliku võluvusega, tujukuse-veidruse kvintessents. Ta on seda tähelepanavam, et tema iseloomust saab teose arengu mõttes omamoodi sõlmpunkt ja takistusmotiiv. Eestlastest meenutab Luts Dvinski endist linnapead mag. Jütti ja üksildusest ning sõjast puretud lipnikku Maderit.

Kirjandusliku teosena püsib „Punane kuma“ keskpärasuse ja rahvaraamatulikkuse tasemel. Üldiselt on see ühtlane, terviklik, ilma eriliste venivusteta teos, tegevuse kasvades ajaliselt välja edasiveerevate päevade üksikute tipulisemate sündmuste reast, ilma et reastamises tekiks abrupt-seid lüüsilid. Väsimust ei taju peaaegu kusagil, ehk kui, siis nois korduvais joomastseenides, mille esitamisel autoril kaob mõõdu tunne, nagu see vahel küll puudub tõsielul endalgi. Teose ühtlusele ja ümmarusele annuse manu loob lõpp- ja algusepisoodide paralleelism: nii ühel kui teisel juhul on see ärasõidumotiiv, milles korratakse täpseid pisiseiku (ajalehtedeost ja Lutsu mõtiskelud selle manu). Nõnda hästi klambritesse suletud teost hoiavad teose kompositsiooni latvade ja orgude mõttes tasakaalus kaks säravamat episoodi. Esimene neist on autori ja Raineri kohtumine Jakobovitšiga teose algul — võllanaljalik ja laia erksa huumoriga paisutatud stseen, kõige vallatum kogu raamatus —, mis edaspidiseis vastavate tegelaste kohanguis kajab nõrgemalt ikka uuesti ja uuesti. Teine

meeldesööbivam kirjeldus käsitleb haavatuterongi külastamist punase kumaga taeva taustal raamatu viimastel lehekülgedel — suure soojusega edasiantud lohutamatu mälestuspilt, kus autori süda tuksub kaasa kõige kannatava ja valusaga.

Teose välises ilmes esineb kirjeldavate käikude kõrval väga palju dialoogi, peaaegu valdavas enamuses. Üldiselt on raamat kirjutatud elavalt, soravalt, laskumata ainese ammutamiseni, mistõttu kergelt loetav. Teose põhitoon on hoitud veste humoristlikus pooltoonis, eriti kuhjades Jakobovitšiga seotud motiividesse ning armastusloo kentsakaisse mõttekäikudesse. Endastmõistetav on muidugi teose iselaadi man autori kodune õlalepatsutamine nii enesele kui ka lugejale.

„Punane kuma“ mõjub eeskätt ühe inimese edvistusteta, pretensioonideta elujutustuse ühe lõikena, kus igalt poolt kajab läbi autori soe südamlikkus ja lihtsus, — seega on „Mälestusi XI“ inimlik dokument Lutsu elukäigust ja mõnevõrra ka aja kajastus.

Linda Krigul.

A. Traksmaa: Lühike Vabadussõja ajalugu. Kirjastus-osaihing „Kultuurkoondis“, Tallinn, 1939. 212 lk. teksti + 56 lk. pilte kriitpaberil + Eesti Vabadussõja sõjateatri kaart. Hind 3 kr. 40 s.

Käesolev raamat on surutud kokkuvõtte (umbkaudes vahekorras 1:10) kaheköitelisest teosest „Eesti Vabadussõda 1918—1920“, millise teose algkäsikirja teatavasti on koostanud samuti kindral A. Traksmaa. Seetõttu on siin sisuliselt vähe uut. Ainestiku jaotus ja pealkirjad on samuti ühised suure teosega, paiguti ühtib ka tekst otse sõnasõnaliselt, näit. lk. 47—48 jm. Mis siin on uut, see sisaldub väikeste annustena kokkuvõtvais osades. Nii on lõpp-peatükis „Vabadussõja tähtsus ja saavutusi“ ning „Rahva organiseerimine ja juhtimine sõjas“ selgemalt rõhutatud Vabadussõja kui üldrahvusliku võitluse iseloomu, meie demokraatliku riigikorra ja kodanike aktiivse omaalgatuse tähtsust sel puhul, tagala ja rinde tihedat koostööd jm. Ainus päris uus peatükk raamatus on „Õppiva noorsoo osavõtt Vabadussõjast“ (14 lk.). Selle uue osa sissevõtt näib olevat põhjendatud esiteks sellega, et teoses „Eesti Vabadussõda 1918—1920“ oli ses suhtes tõepoolest lünk, ja teiseks vist sellega, et käesolev raamat näikse olevat mõeldud peamiselt käsiraamatuks või õpperaamatuks üliõpilastele (või ka koolinoorsoole), mistõttu oluline on paistnud eeskujuna esile tõsta õppiva noorsoo esinemist riigi loomise ajal.

Sisuga võrreldes suhteliselt uudsem on pildimaterjal. Teoses leiduvast umbes 110 pildist on Vabadussõja üldajalooa võrreldes uudseid umbes kolmandik. Kõik illustratiivne materjal on esitatud kriitpaberist erilehtedel ja näib olevat hästi valitud.

Sõjategevuse käsitus on hea ülevaatlikkuse juures asjatundlik ja ladus. Sünteetilised (sissejuhatavad ja kokkuvõtavad) osad kujundavad aga kõigele elava ja huvitava tausta. Käesolevas väljaandes on silutud mõnigi neist puudustest, mida „Eesti Vabadussõda 1918—1920“ köidetele võis ette heita.

Halb trükiviga on sattunud lk. 205: Vabadussõja kulude üldsumma tõusvat „179 Eesti kroonile“ pro „179 miljonile Eesti kroonile“.

August Palm.

F. Linnus: Eesti vanem mesindus. I. Metsamesindus. Sihtasutise „Eesti Rahva Muuseum“ kirjastus, Tartu, 1939. XXVI + 496 lk. (Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamat XII—XIII. 1936—1937.) Hind 8 kr. 50 s.

Eesti Rahva Muuseumi Aastaraamatut tunneme alates selle 1. köitest a. 1925 kui peamiselt väiksemate uurimuste ja artiklite avaldamiskohta, kuid selles sarjas ei puudu ka juba varem ulatuslik monograafia, nimelt rahvariiete kohta I. Manniselt, mis üle pooletuhande leheküljega moo-

dustab 3. köite. Vaatlusele tuleb E. R. Muuseumi direktori dr. phil. F. Linnuse ulatuslik uurimus täidab Aastaraamatu kaksiknumbri ja on Muuseumi poolt pühendatud dr. Jakob Hurda mälestusele tema 100. sünnipäeva puhul möödunud aastal. Sama töö oli käsikirjas kaitsemisel väitekirjana Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonna ees 1938. a. kevadel.

Metsamesinduseks nimetab autor mesilastepidamise viisi, kus mesilasperesid peetakse kasvavate puude õõnsustes, olgu need siis loomulikult tekkinuist kohastatud või tervena kunstlikult raiatud. Vastavat puud nimetatakse tarupuuks. Sissejuhatuses selgitatakse terminoloogiat, töö tekkimislugu ja allikaid ning metsamesinduse ajaloo uurimise käiku üldiselt. Autor ei sea endale ülesandeks anda ainult kohaliku uurimust või deskriptiivset teost, vaid selgitada metsamesinduse päritolu, vanust, levikut ja tekkimistingimusi terves ulatuses. Seejuures selgitatakse peale metsamesinduses esinevate tarutüüpide, tööriistade ja mesindamisviisi ka kogu selle ala seost kaasaegse majandusliku ja ühiskondliku struktuuriga ja kajastusi keeles, kombestikis, usundis ja muudes rahvaelu avaldustes. Metsamesinduse vaatlus ise jaguneb kolmeks osaks. Esimeses osas antakse ülevaade veel säilinud aimestikust Eesti alal, mis on kogutud stipendiaatide, küsimuslehtede ja eriti autori energilise tegevuse kaudu. Selgub, et Eestis on praegu alles veel 10 tarupuud (kirjeldatud 11, kuid 1 juba hävinud), kuigi Klinge arvas juba saj. algul nad kõik hävitatud olevat. Neile lisanduvad teated hiljuti hävinud tarupuudest. Vaadeldakse loomulikke õõnespuid püügitaruna ja metsikuid sülemeid, rahvapäraseid nimetusi, tarupuude ehitust, materjali ja valmistamist, meevõtmist ja saaki, ronimisriistu, kaitset karude vastu, omandiõigust jne. Ka meejahid jäänuseid — metsikute perede jälitamist ja kojutoomist — käsitletakse siin. Teises osas antakse ülevaade metsamesindusest Baltimail kesk-aegse ja hilisema allikmaterjali alusel ning kirjanduse põhjal mujal Euroopas, kus seda esineb soome-ugri, balti, slaavi, germaani ja türgi-tatari rahvaste juures. Kolmandas osas antakse võrdlev analüüs iga metsamesindusega seotud küsimuse üle nii üldise mesindusajaloo kui eriti eesti kultuuriloo seisukohalt, alustades meejahiga, kirjeldades tarupuid ja nende valmistamist, kahjurite tõrjet, ronimist, meevõtmisega ühenduses seisvaid küsimusi, õiguslikke vahekordi jne.

Aimestikuga ja tulemustega tutvudes avaneb meile järgmine arengulooline pilt. Vanimaks mesilaste kasutamise viisiks kogu alal, kus mesilane üldse esineb, on meejahit. See on „leiutatud“ kindlasti mitmel pool iseseisvalt. Euroopas järgneb sellele metsamesindus kunstlikult õõnesstatud tarupuudega, mille levik ulatub Reini läänekaldalt üle Alam-Austria ja Määrimaa Ukrainani ning Soome lahe lõunarannikult Vjatkani ja Lääne-Uuralini. Sellel alal on tõenäoliselt tegemist kahe algupärase keskusega, üks Leedu-Valge-Vene ja teine Volga-Kama alal, millest esimene kuulus balti, teine soome-ugri muistsesse ja osalt veel praegusessegi asumisalasse. Slaavi hõimud õppisid metsamesindust tundma alles levides põhja ja kirde poole ning slaavlased kandsid selle Saksamaale ja germaanlaste juurde. Türgi-tatari rahvad omandasid metsamesinduse soome-ugri rahvalt. Metsamesinduse õitseaajaks oleks hiline kesk-aeg, kuna hiljem hakkab kodumesindus alates läänest järjest rohkem endale eluõigust nõudma. Ka mõjus sel üleminekuajal mesindusele halvavalt rida muid tegureid. Eestis-Lätis andis metsamesindusele lõpliku hoobi talude pärieks-ostmine XIX saj. teisel poolel. Üleminekuvormideks metsamesinduselt kodumesindusele oleks metsa puu otsa asetatud kong ja metsamesila, kus tarupuud hakkab asendama pakktaru. Viimane on ju õigupoolest nagu kasvavast puust väljasetatud taru ja kogu metsamesinduse alal tarupuu otseseks järglaseks.

Eestlaste metsamesinduse tarutüüp on idapoolsest keskusest (pikk, ümmargune õõs, lennuaugud on lõigatud suu-augu laudadesse), ja ka baltlaste põhjapoolseim hõim, lätlased, on selle nähtavasti liivlastelt omaks

võtnud, kuigi eestlased omakorda baltlastelt on laenanud nimetused *taru*, *vaha*, *mõdu* ja *kusal*. Läänepoolne tarutüüp on seevastu väiksema õõnega, trapetsikujulise püst- ja ruudulise ristlõikega, kuna lennuauk ja suu asetseb eraldi täisnurga all. Ka meevõtmise viisis on kahe keskuse vahel erinevusi, kuid see sõltub rohkem meekarjamaast. Teised erinevused on juba otsitavad läänepoolses kõrgemas kultuuris (tehnilised vahendid ronimises) ja kodumeesinduse suuremas mõjus. Nimelt viib autor tagasi kodumeesinduse mõjule perekukkamisega meevõtmise sissetungi läänepoolses osas, seega umb. XVIII sajandisse, mis omakorda mõjutab õõnte vähenemist, suulaudade arvu langust ühele, õõnte võidmist sülemite püügiks, osalt meevõtmise hilisemat aega, terava suitsu tarvitamist jne. Tekib küsimus, kas varem ka läänepoolse tarutüüpi ei lähenenud rohkem idapoolsele (õõs suurem, suulaudu rohkem)? Võib-olla suudetakse läänepoolse tarutüüpi analüüsides eraldada hilisema arengu ja kodumeesinduse mõju tunnused, et saada vanemat tüüpi algupärasel kujul. Alles selle võrdlemine idapoolse tarutüübiga, mis nähtavasti algupärasel puhtal kujul on säilinud, annaks põhilise erinevuse ja võib-olla viiks lähemale ka nende erinevate põhimõtete mõistmisele, millest lähtudes ida- või läänepoolses tarupuu iseseisvalt välja kujunes. Tundub, nagu oleks läänepoolne tarutüüp algelisem, lähemal puu õõnde asunud metsiku pere kasutamahakkamisele. Teiselt poolt ei saa jätta tähele panemata ka nende uurijate tulemusi, kes väidavad metsamesinduse Saksaski väga vanaks ja iseseisvalt tekkinuks (A. Maurizio, B. Schier). Vastavalt sakslaste uurimisteadvusele ja tendentsile võib siin ju väita, et indogermaanlased olidki need ainsad „leiutajad“, kes selle siis oma ekspansioonis (venekirveskultuur!) kandsid ida poole Ukrainast Soome laheni ja Uuralini!

Kindlasti üheks oluliseks raskuseks on metsamesinduse vanuse ja muistse leviku määramisel asjaolu, et arheoloogilised leiud meid siin, vähemalt seni, ei suuda aidata. Ka teated mee ja vahaga mumifitseerimisest pole leidudega seni tõestatud. Loomulikult tarupuud ise kaovad järgitult ja ka metsamesiniku varustises on niivõrd vähe ainult mesindusega ühendatavat, et teatud esemete puhul kindlasti võiks väita nende kuuluvust siia. Nii just tarupuu õonestamise vahendid ei ütle meile eraldi esinendes iialgi, kas neid pole tarvitatud teist laadi õonestamistööde juures (vened, nõud). Puu õonestamise vahendid on ise väga vanad, esinendes juba antsüulus-ajast peale. Huvitav on siiski märkida, et Volga-Kama alal pronksiaja lõpul esineb eriline lahtise õõnega kelt, mis meenutab tarutuura resp. -kirvest (sest keltide puhul eraldab ainult suurus kumbagi liiki). Otsene vaste näit. tarutuuralle, nagu Muhu linnusestki Eestis, on latène-ajast Helveetsia vaiehitistest. Ometi ei ütle kõik sellised leiud midagi metsamesinduse suhtes. Seega jäävad eelajaloolise metsamesinduse määrajaks eelkõige keelised ja loodusteaduslikud andmed ning üldisemad kaalutlused. Näib, et veenvamate tulemuste saavutamiseks oleks eelkõige tarvis välja töötada loodusteaduslik alus. Ometi selle töö suurus on niisugune, et vähemalt lähemas tulevikus pole loota selle teostumist.

On täiesti usaldatav meekarjamaale õige ulatusliku mõju omistamine mesinduses. Selle mõistmine koguulatuses vajaks aga hulga üksikasjalisemat loodusteaduslikku alust. Meetaimed ja nende osa maastikus, samuti mesilaste asumistingimused nii maastiku kui kliima suhtes vajaksid uurimist nende ajalises arengus. Puude ja kõrreliste tolmutterade analüüs võimaldab suurtes joontes jälgida taimkatte ja kliima ajalugu. Kuid praegu puudub see meil vajalikul kujul ja ühtlusel metsamesinduse ala kohta tervikuna. Tõenäoline, et mesilased ulatusid pärast jää-aega metsamesinduse keskusaladele juba antsüulus-ajal, kuid eriti soodsaks tuleb pidada litorina-aega atlantilise kliima perioodil, mil metsapildis, eriti moreenaladel, muutus tamme-jalaka-pärna segamets valitsevaks ja kliima saavutas postglatsiaalse optimumi. Seda aega tuleb arvatavasti pidada

meejahi õitseajaks, kuna metsakoostises massiliselt esinev pärn, lopsakas taimestik ning kliima soodustasid mesilaste massilist esinemist ja inim-asustuse suhteline hõredus tõenäoliselt ei tundnud tarvet hakata mesilasi „kodustama“. Mesilaste elamistingimuste mõnevõrdne halvenemine ja asustuse tihenemine, kui meejahnt enam küllaldaselt saaki ei andnud, viis jahimehi mõttele hakata perede eest hoolitsemata, õõsi kohendamata ja uusi raiuma, tarupuid kahjurite eest kaitsema, peret meevõtmisel säilitama jne. Võib-olla on see ühendatav tammesegametsa, eriti pärna kui meetaime tagasiminekuuga ja kuuse järjest suurema sissetungiga metsakoostises. Kõige üldjoonelisemalt vastaks see subboreaalsele ajale, neoliitiku mi hilisemale järgule ja pronksiajale. F. Linnus püüab küsimusele, millal tekkis metsamesindus, leida vastust asustusloo vaatlusest, jõudes koos Armbrusteri jt. tulemusele, et see tekkis alles paiksa asustuse juures, seega õigupoolest vastavalt põllunduse sissetungile II aastatuhande jooksul e. Kr. Paiksa asustuse tekkimise sidumine ilmtingimata põllunduse sissetungiga ei näi õigupoolest vastavat Euroopa metsavõõtme varasema asustuse tegelikule pildile. Vaade, et sinne küttimisest ja kalastusest elatuv rahvas oli liikuva asustusega, ei leia kinnitust asustuspildis ega leiusuhetes. Metsloomade ja kalade loomulik sigivus tagab samavõrra asustuse paiksust nagu algeline põllunduski oma alemaadega. Asustuse püsivus ühel kohal resp. teatud piirkonnas juba keskmisel, veel rohkem nooremal kiviajal on igal juhul selline, et metsamesindus, eriti kui pidada silmas ta sesoonset iseloomu, oleks võinud tekkida juba tollal. Metsamesinduse tekkimine on tõenäoliselt täiesti sõltumatu põllunduse sissetungist, nagu tal sisuliseltki pole mingeid pidepunkte põllunduse kaasnähtusena.

Tarupuudega ühenduses seisvast tavaõigusest on eriti meelde jääv meevarguse eest surmanuhtlus nabaavamisega, kus varast sunniti ümber puu käima, kuni soolikad olid ümber puu mähkudes välja rebitud ja ohver suri. Komme esineb Eestis, Lätis, Poolas ja Saksamaal. Teatavalt kaalutlustel peab autor seda Eestis lõunapoolseks mõjuks ja püstitab töö-hüpoteesina arvamuse, et komme on tulnud Liivimaale alles XVI saj. teisel poolel koos Poola vallutustega. Ometi on Fr. Nyenstädt selleks liiga kaasaegne, et ta hiljuti sissetunginud surmanuhtluse viisi ekslikult loeks paganate põliseks kombeks, nagu autor kahtlevalt oletab. Kuigi meil vanemast ajast ei ole vastavaid teateid sama surmanuhtluse tarvitamise kohta meevarguste puhul ja ka üldse eestlaste, liivlaste ja lätlaste juures, esineb see ometi juba XIII saj. nende naabrite juures. Seda surmanuhtlust tarvitavad hämelased oma paganlikus mässus a. 1237 ¹⁾, ordu-riütlid ja paganad-preislased vastastikku a. 1231 ja 1249 ²⁾ ja leedulased a. 1345 ³⁾. Huvitav üksikasi selles on, et kirjeldatud surmanuhtlust tarvitatakse ikka vastasusulise juures, mis on kooskõlas arvamusega, et seda mõistetakse jumalateotuse eest, mis on vastavalt ülekantav rahva vaatele mesilasest. Näib, et Nyenstädt'i teates ei ole sundivat põhjust kahelda, pigemini on siin tõend, et kirjeldatud surmanuhtlust juba pikemat aega tarvitati meevarguste karistamiseks.

Peatudes veel mõne pisiasja juures, olgu märgitud kohatist viitamise puudust töö eri osade vahel. Näit. lk. 302 on esitatud uus seletuskatse „yserne“ kohta, millele oleks loomulik olnud juba lk. 163 viidata, lk. 416 „visitare“ kohta, mis lk. 165 puudub. Seda parandab aga ühes järgnevas köites ilmuv register, mis seda laadi rikkalikult üksikasjadega täidetud töös on hädavajalik tarvitamise hõlbustamiseks. Järva-Jaani tarupuud näivad olevat samasugused kui kirjeldab Hueck (vrd. lk. 89 ja 94), millele vasteid leidub Leedus ja nähtavasti Valge-Venes. Eestis on vallad antud

1) Finl. Med. Urk. I, lk. 29.

2) Script. rerum Pruss. I, lk. 677 ja 88.

3) Marburgi Wigandi kroonika.

endise jaotuse järgi. Kaardil joon. 51-a on ekslikult Peipsi põhjakaldal must punkt, kuna sealt tarupuud ei esitata, joon. 51-b kaardil linnapunktid segavad tunduvalt üldpilti. Germaani hõimude ida poole tungimise algus alles XII saj. (lk. 230) on mõne sajandi võrra hilinenud. Tekstis satuvad kergemini tuntavast silma mõned parandamata trükivead (lk. 123, 184, 275, 320, 398 jm.).

Käesoleval tööil on eesti etnograafilises kirjanduses erandlik seisukoht, kuna siin on võetud üks elatusharu — mesindus — täies ulatuses uuritavaks. Küsimuse haaramisele kogu ulatuses on mõjunud soodustavalt kaasa seik, et tegemist on kõrvalise elatusharuga, mis võis ka oma õitseajal ainult üksikutele inimestele olla peatöök, enamuses jäädes siiski kõrvaltuluallikaks. Vastavalt sellele on materjal piiratum, kogu elatusala mõju majanduslikku ja ühiskondlikku korda ning vaimsesse ellu vähem põhiline ja autoril on seda võimalik tühjendavamalt käsitleda, kui oleks mõeldav näit. põllunduse puhul. Sama seiga tõttu aga ei haara ka küsimus nii sügavalt ja otsustavalt meie minevikuellu kui pea-elatusala vaatlemisel. Eriti hinnata tuleb seda, et autor on asunud kogu selle ala küsimustekompleksi analüüsimisele mõeldavas ulatuses nii ajas kui ruumis. See laseb uurimisel avarduda perspektiivis ja tulemusrikkuses. Kogu uurimus Eesti vanemast mesindusest ongi kavatsatud kolmeosaliseks, millest esimene, käesolev köide sisaldab metsamesinduse, teine käsitleks kodumesindust ja kolmas kombeid ja tavaõigust mesinduses. Sellisena moodustab iga köide ka omaette terviku, kuigi rida küsimusi kandub kogu tööst läbi. Nii loodab autor järgnevais köites veel mitmele küsimusele käesolevastki tagasi tulla. Lõpliku monumentaalsuse saavutab töö seetõttu alles täiesti ilmununa. Vastavalt käsitluse laiusele ei saa uurimus piirduda ainult etnograafilise materjali esitamisega, vaid siia lisanduvad eelkõige ajaloo, muinasteaduse, rahvaluule ja keeleteaduse andmed. See mitmekesisus kajastub juba eessõnas mainitud nimedes kui ka kuni 15 lk. enese alla võtnud kirjanduseloetusel. Ka tuleb teosele suureks kasuks, et ainealaga on tegeldud, kuigi mitte pidevalt, üle kümne aasta. Niisuguses olukorras võib ainult midagi juhuslikku ja kõrvalist olla kahe silma vahele jäänud.

Meeldivaks jooneks on autori püüe rakendada teatud nähtuste selgitamisel funktsionaalset külge, omavahelist sõltuvust ja loodulikke tingimusi. Sel kombel terved kompleksid erinevusi nii esemelises osas kui kombestikulis lähivad tagasi meevõtmise tehnika, kahjurite tõrje tarviduse ja meekarjamaa erinevustele. See põhiliselt looduslike tingimuste otsustavalt kujundav osa oleks võinud olla isegi selgemalt rõhutatud, võib-olla erilist peatükkigi väärinud. Loodetavasti ka perehukkamise küsimus leiab ulatusliku analüüsi teises köites. Rahvuse osa on hinnatud ta tagasihoidlikes piirides, samuti on tüpoloogiline vaatlusviis üsna tagasihoidlik. Mõnes kohas tungib see siiski esile, näit. redeli või kärbise hindamises ronimisvahendina.

F. Linnuse uurimus on tähelepanuväärselt sisukas nii rikkalikult kogutud uudes ainekis Eesti ala kohta kui ka vanema, peamiselt publitseeritud allikainese ja kirjanduse läbitöötamises. Ulatusliku etnograafilise, ajaloolise, rahvaluulelise ja keelelise andmestiku sulatamine selliseks avaraks ja laiahaardeliseks uurimuseks on olnud tulemusriikas ja teose üksikosaline kui ka süntees oluliseks panuseks meie kultuuriloo tundmaõppimisele. Käesoleva töö tähtsus ei piirdu mitte ainult kitsalt Eesti alaga, vaid haarab paratamatult kogu muistse metsamesinduse alaga Euroopat. See kohustab ühtlasi seda edaspidi tegema kättesaadavaks mõnes rahvusvahelises keeles.

A. Vassar.

1.50

1.50

1. KUUKIRI

EESTI KIRJANDUS

1940

ASUTATUD 1906.

XXXIV

Ilmub iga kuu lõpul, piltidega.

Tegev ja vastutav toimetaja D. PALGI.

Toimetus:

P. ARISTE (rahvaluule), **H. KRUUS** (ajalugu), **F. LINNUS** (rahvateadus), **A. SAARESTE** (keel), **FR. TUGLAS** (kirjandus).

Käsitõrjate tagasisaatmiseks lisatagu postmargid. Avaldatud käsitõrjad hoitakse alal ainult sellekohasel soovil. Toimetust jätab enesele õiguse avaldada käsitõrja lühendatud kujul.

Toimetust ja talitust: Eesti Kirjanduse Seltsi büroos, Aia 19 Tartus, telefon 43-00, avatud argipäevil kella 9—15.

Tellimishind: aastast 5 kr., poolaastas 2 kr. 50 s., veerandaastas 1 kr. 25 s., üksiknumber 50 senti. Aastakäik umb. 800 lk.

Tellimisi võtavad vastu talitust, kõik postiasutised, raamatukauplused ja Eesti Kirjanduse Seltsi usaldusmehed.

Postil kaotõsiläinud numbrid saadetakse hinnata uuesti ainult siis, kui sellest on teatatud talitustele hiljemalt kuu aega pärast numbri korrapärasel ilmumisaega.

Üksiknumbrid on müügil järgmistest raamatukauplustest:

- Tartus:** Eesti Kirjanduse Seltsi büroo, Aia 19, tel. 43-00.
- Akadeemiline Kooperatiiv, Ülikooli 15, tel. 20-63.
- „Noor-Eesti Kirjastus“ o/ü, Rütli 11, tel. 38-22.
- K/ü. „Postimees“, Suurturg 16, tel. 22-50.
- „Pressa“, ajakirjand. keskladu, Rütli 11, tel. 29-58.
- Tallinnas:** Tallinna Eesti Kirjastus-Ühisus, Pikk 2, tel. 428-83.
- „ „ „ S.-Karja 23, tel. 446-11 ja 479-25.
- K/ü. „Rahvaülikool“, Pärnu m. 10, tel. 446-66 ja 446-67.
- „ „ Harju 48, tel. 444-37 ja 444-39.
- A. Keisermann, Kinga 6, tel. 414-51.
- O/ü. J. G. Krüger, Pikk 9.

Kuulutused teksti järel: lehekülge 75 kr., pool lehekülge 40 kr., veerand lehekülge 20 kr.

Varasemad aastakäigud. Aastakäigud I—XII (1906—1917) on müügil otsas. Saada on aastakäike XIII—XVIII (1918/19—1924) hinnaga à 3 kr. 60 s., XIX—XXIII (1925—1929) hinnaga à 5 kr. ja XXIV—XXXII (1930—1939) hinnaga à 6 kr., nahkk. 2 kr. kallim.

Mõningaid üksiknumbreid on saada alates 1907. aastast hinnaga 50 senti number.

Tellige raamatuid Eesti Kirjanduse Seltsilt! Saatke oma aadress nimestikkude ja tutvustajate saamiseks. Raamatukogude varustamine kõigi raamatutega. Raamatute köitmine. Nõudke tingimusi!

EESTI KIRJANDUSE SELTS

Aia 19, Tartu, tel. 43-00, posti jooksev arve 20-36.

ÜSIKNUMBRI HIND 50 S.